

Cultuur voor iedereen in stad Utrecht

*Onderzoek naar de bijdrage van wijkcultuurhuizen ter bevordering van
inclusieve cultuurparticipatie in stad Utrecht*

FASE 2 - Uitvoeringsfase (2020)

Eindrapportage

Aart van der Maas
Anke Hamers
Fleur Dronkers
Nienke Aalbers

Januari 2021

COLOFON

Het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht is een bundeling van een aantal lectoraten op gebied van zorg en welzijn, sociaal beleid, jeugd, opvoeding en onderwijs, sport en cultuur, maatschappelijke participatie, ondersteuning en dienstverlening, arbeid, recht en veiligheid.

Het KSI heeft zich als doel gesteld een bijdrage te leveren aan een inclusieve, rechtvaardige en veilige samenleving waarbij de waarden van de democratische rechtsstaat centraal staan. Dit doen wij door praktijkgericht onderzoek, ontwikkeling en agendering van actuele maatschappelijke en sociale vraagstukken, vanuit verschillende perspectieven en disciplines. We werken hierbij samen met onderwijs, werkveld en kennisinstituten.

Auteurs

Drs. Aart van der Maas
Anke Hamers MA
Fleur Dronkers MA
Nienke Aalbers MSW

Lector

Dr. Nico de Vos

Jaar van uitgave

2021

Contact en adres

Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht
Lectoraat: Participatie en Stedelijke Ontwikkeling
Postbus 85397- 3508 AJ Utrecht
Padualaan 101 – 3584 CS Utrecht
Telefoon secretariaat: 088-4819222
Email: socialeinnovatie@hu.nl
www.socialeinnovatie.hu.nl /www.hu.nl

Inhoudsopgave

1. INLEIDING	3
1.1 FASERING VAN MEERJARIG ONDERZOEK	3
1.2 DOEL VAN ONDERZOEK	5
1.3 ONDERZOEKSVRAAG	5
1.4 AANGEPASTE PLANNING IN VERBAND MET COVID-19	6
1.5 LEESWIJZER.....	6
2. LITERATUURONDERZOEK.....	7
2.1 CULTURE COMMONS EN INCLUSIE.....	7
2.2 NAAR EEN GEZAMENLIJK INCLUSIEF CULTUURBELEID.....	9
3. METHODE	11
3.1 DESKRESEARCH.....	11
3.2 LIVING LABS	12
3.3 AANVULLENDE INTERVIEWS.....	16
4. RESULTATEN	17
4.1 DESKRESEARCH: GEMEENSCHAPPELIJK OPERATIONALISEREN EN PROFESSIONALISEREN	17
4.2 LIVING LABS: ONTWERPDIMENSIES 2.0	19
4.2.1 Bijeenkomst validering onderzoekmethode	19
4.2.2 Opbrengsten Living Lab-klein en sociaal-artistieke projecten	20
4.2.3 Cultuurlab	24
4.2.4 Bijeenkomst valideren concept rapportage.....	27
4.3 AANVULLENDE INTERVIEWS: INCLUSIEF BELEID, NIEUWE TOOLBOX EN PROFESSIONALISEREN	28
5. CONCLUSIES, AANBEVELING EN VOLGENDE ONDERZOEKSFASE.....	33
5.1 CONCLUSIES.....	33
5.2 AANBEVELINGEN.....	37
5.3 VOLGENDE ONDERZOEKSFASE.....	38
LITERATUURLIJST	39
AFBEELDINGENLIJST.....	41
BIJLAGEN	42
BIJLAGE 1. VRAGENLIJST INTERVIEWS	42
BIJLAGE 2. MATERIALEN KOFFER EN WERKBLAD	45
BIJLAGE 3. VRAGENLIJST AANVULLENDE INTERVIEWS	46

1. Inleiding

In samenwerking met de wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht vindt het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* plaats. Deze onderzoeksrapportage richt zich op fase 2 van een gezamenlijk meerjarig traject, waarin we vanaf januari 2019 tot en met december 2021 in drie fasen onderzoek doen naar de gemeenschappelijke werkwijze van de wijkcultuurhuizen. Er is een sterk gedeeld gevoel dat wijkcultuurhuizen belangrijk zijn voor de stad Utrecht. Utrecht biedt met de wijkcultuurhuizen een unieke infrastructuur om cultuurparticipatie van Utrechters te bevorderen.

1.1 Fasering van meerjarig onderzoek

In 2018 heeft een voortraject plaatsgevonden, waarin een verkennend onderzoek is uitgevoerd naar de do's en don'ts van het project *De Kunst van Delen*. Dit project was een samenwerking van onder andere twee Utrechtse wijkcultuurhuizen. In 2019 is gestart met fase 1 van dit traject, de **ontwerpfase**. In deze eerste fase is er door middel van deskresearch, individuele interviews, expertmeetings, aanvullend studentonderzoek en een verkennend literatuuronderzoek antwoord gegeven op de vraag wat de belangrijkste verschillen en overeenkomsten zijn die naar voren komen in de werkwijzen van wijkcultuurhuizen in het bevorderen van cultuurparticipatie en het versterken van de sociale basis(infrastructuur). Er is onderzoek gedaan naar ontwerpdimensies en bijpassende gemeentelijke en organisatorische beleidsmatige kaders voor wijkcultuurhuizen om cultuurparticipatie succesvol te bevorderen. Fase 1 van het meerjarig onderzoek heeft opgeleverd dat de wijkcultuurhuizen gezamenlijk *inclusieve cultuurparticipatie* als belangrijke kernwaarde beschouwen. Om toe te werken naar een verdere concretisering van een gemeenschappelijke aanpak gericht op inclusieve cultuurparticipatie zijn 'ontwerpdimensies 1.0' geformuleerd. Deze waren niet in beton gegoten, maar vormden een belangrijk uitgangspunt voor een verdere concretisering van een gezamenlijke aanpak voor een cultuurinclusieve stad Utrecht, zoals ontwerpprocessen van sociaal-artistieke projecten. Deze 'ontwerpdimensies 1.0' luiden als volgt:

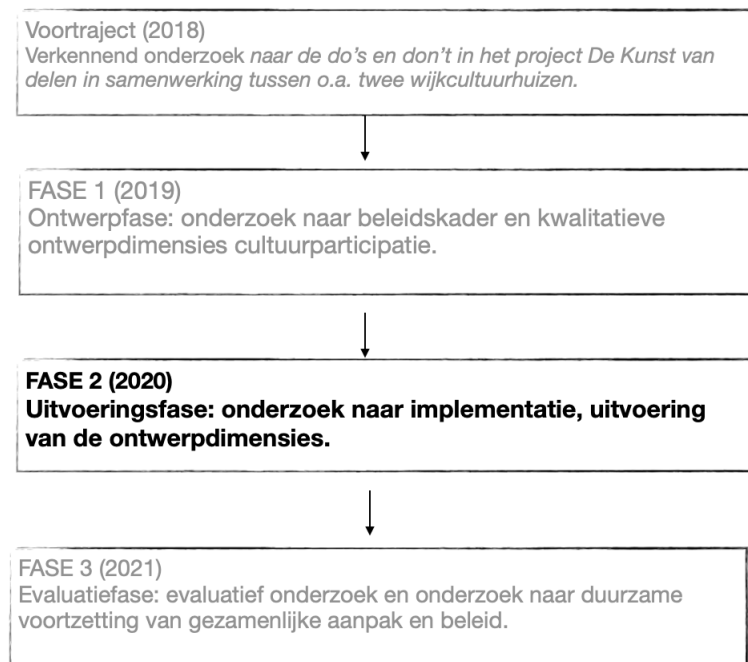
1. In het ontwerpproces wordt bij de aanvang vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.
2. Maak afspraken die aansluiten bij sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.
3. Borg dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld om het ontwerpproces bij te stellen.
4. Zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt.
5. Deelnemers stellen samen vast wie wat wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit te bewaken.
6. Bij iedere deelnemer is bekend wat de consequenties zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.

7. Iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.
8. Zorg ervoor dat iedereen van de gemeenschap zich verantwoordelijk voelt voor de gedeelde middelen en het ontwerpproces.

In fase 2 (2020) van het meerjarig onderzoekstraject, de **uitvoeringsfase**, is onderzoek gedaan naar de implementatie en uitvoering van de in fase 1 gevonden ontwerpdimensies. Er is met de ontwerpdimensies geoefend, geëxperimenteerd en gereflecteerd op verschillende community based sociaal-artistieke projecten.

De derde fase, die in 2021 gepland staat, vormt de **evaluatiefase**. Doel van fase 3 is om een heldere omschrijving en (beleidsmatige) positionering van de wijkcultuurhuizen in stad Utrecht te geven. Daarvoor is een (professionaliserings)plan voor voortzetting van een gezamenlijke aanpak van de wijkcultuurhuizen een belangrijke basis voor een duurzame voortzetting. Ook zal de gemeenschappelijke aanpak van wijkcultuurhuizen gedeeld worden met andere culturele instellingen in stad Utrecht en cultuurhuizen in de provincie.

Zie onderstaande weergave van de fasering van het onderzoekstraject (afbeelding 1). Deze rapportage heeft betrekking op fase 2 van het onderzoek.

Afbeelding 1: fase 2 onderzoekstraject Cultuur voor iedereen in stad Utrecht

1.2 Doel van onderzoek

Deze rapportage bevat de resultaten van de tweede fase, de uitvoeringsfase. Doel van fase 2 van het onderzoek is om de ontwerpdimensies 1.0 te testen en zo nodig bij te stellen en om meer inzicht te krijgen in de beleidsmatige en organisatorische professionalisering van inclusief cultuurbeleid en inclusieve cultuurparticipatie. Het onderzoek in deze fase richt zich op de gemeenschappelijke werkwijze van wijkcultuurhuizen in het werken met cultuurinclusieve burgerinitiatieven via community based sociaal-artistieke projecten. In deze projecten worden de deelnemers intensief in het artistieke proces meegenomen. In fase 2 zijn we concreet aan de slag gegaan met drie van deze burgerinitiatieven, die gekoppeld zijn aan de wijkcultuurhuizen Cultuur19, Het Wilde Westen en ZIMIHC in stad Utrecht.

Bij deze community based sociaal-artistieke projecten verkennen we het concept 'culture common' (gekoppeld aan de ontwerpdimensies 1.0) zowel vanuit de theorie als vanuit de praktijk. Een culture common is in het verkennend onderzoek van fase 1 omschreven als een collectief waarin de deelnemers gelijkwaardige peer-to-peer relaties aangaan en naast economische bronnen een culturele praktijk delen om solidariteit en directe democratie in de samenleving te realiseren (Dockx & Gielen, 2018, p. 55; Van der Maas, Hamers, Bouma & De Vos, 2019). Het werken in living labs is bij uitstek de geschikte manier om op een participatieve manier met burgers en professionals dergelijke burgerinitiatieven te onderzoeken. In living labs wordt gezocht naar oplossingen voor maatschappelijke opgaven en transities door middel van co-creatie van kennisinstellingen, bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties en burgers (Maas, Van den Broek & Deuten, 2017).

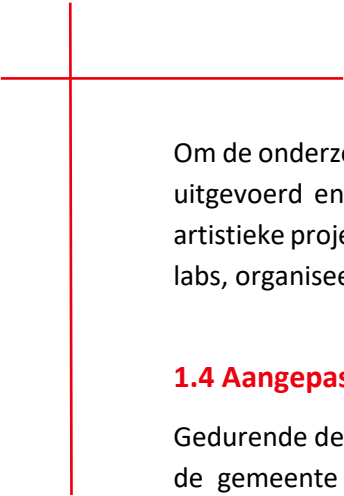
1.3 Onderzoeksvraag

Bovenstaande vragen en behoeften vanuit de gemeente en de praktijk van de wijkcultuurhuizen zijn vertaald in een onderzoeksvraag voor fase 2, de uitvoeringsfase:

Hoe kan de gezamenlijk ontwikkelde aanpak – specifiek het werken met de 'ontwerpdimensies 1.0' – ter bevordering van inclusieve cultuurparticipatie worden vertaald in de professionalisering van sociaal-artistieke projecten, de organisatie van en het gemeentelijk beleid rond wijkcultuurhuizen in stad Utrecht?

Deelvragen daarbij zijn:

1. *Welke aanscherping van de 'ontwerpdimensies 1.0' is nodig?*
2. *Hoe kunnen de definitieve ontwerpdimensies worden vertaald naar professionalisering van sociaal-artistieke projecten?*
3. *Wat betekent de professionalisering van sociaal-artistieke projecten voor de organisatie van wijkcultuurhuizen?*
4. *Wat betekent de professionalisering van sociaal-artistieke projecten voor het gemeentelijk beleid rond wijkcultuurhuizen?*

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is er deskresearch en verdiepend literatuuronderzoek uitgevoerd en is in samenwerking met de wijkcultuurhuizen en de community based sociaal-artistieke projecten (participatief) actieonderzoek gedaan. Onderzoekers namen deel aan de living labs, organiseerden expertmeetings en hebben aanvullende interviews uitgevoerd.

1.4 Aangepaste planning in verband met COVID-19

Gedurende deze uitvoeringsfase (fase 2) van het onderzoekstraject zijn ook de wijkcultuurhuizen, de gemeente Utrecht en de onderzoekers geconfronteerd met de maatregelen rondom de uitbraak van het coronavirus. De oorspronkelijke planning hebben we daarom in overleg met gemeente en wijkcultuurhuizen moeten bijstellen. Ondanks dat het minder goed mogelijk was voor de betrokkenen om bij elkaar te komen, waren allen het erover eens dat het onderzoek door moest gaan. Volgens de aangepaste planning wordt fase 2 van het onderzoek nu in januari 2021 afgerond. De belangrijkste aanpassing ten opzichte van de oorspronkelijke onderzoeksopzet zit in de manier waarop data verzameld is binnen de drie living labs. Deels konden de onderzoekers in de uitvoering participeren en observeren en deels is vanwege COVID-19 gekozen voor een meer beschouwende onderzoeksaanpak en zijn interviews afgenomen waarin aan de hand van ontwerpdimensies 1.0 werd teruggekeken op eerder uitgevoerde community based sociaal-artistieke projecten.

1.5 Leeswijzer

Deze onderzoeksrapportage is als volgt opgebouwd: in dit eerste hoofdstuk zijn de achtergrond en context van het onderzoek geschetst en zijn het onderzoeksdoel en onderzoeksvragen gepresenteerd. In hoofdstuk 2 is een weergave van literatuuronderzoek naar de concepten inclusie cultuurparticipatie, culture common en cultuurbeleid. In hoofdstuk 3 staan de verschillende onderzoeksmethoden: deskresearch, living labs en interviews, beschreven. Vervolgens staan in hoofdstuk 4 de resultaten van het onderzoek beschreven. In hoofdstuk 5 zijn tot slot de conclusies, aanbevelingen en het voorstel op hoofdlijnen voor de volgende onderzoeksfase uiteengezet.

2. Literatuuronderzoek

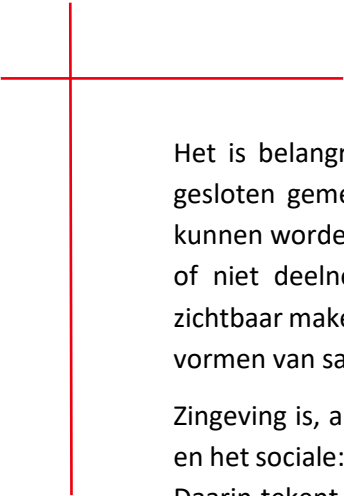
In het verkennend literatuuronderzoek van fase 1 van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* is de term inclusie in de context van de werkwijze van wijkcultuurhuizen nader verkend. Eén van de conclusies was dat verdere kennisontwikkeling en kennisdeling op het gebied van inclusieve cultuurparticipatie in relatie met de concepten 'culture commons' en 'community based arts projecten' van belang is (Van der Maas, Hamers, Bouma & De Vos, 2019). Dit literatuuronderzoek richt zich gekoppeld aan de term 'inclusie' op het begrip 'culture common' met de bedoeling om meer vat te krijgen op gemeentelijk cultuurbeleid in relatie tot de gemeenschappelijke werkwijze van wijkcultuurhuizen voor een inclusieve stad Utrecht.

2.1 Culture commons en inclusie

Belangrijke aanbeveling uit fase 1 van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* was om vanuit het concept 'culture commons' zogenoemde community based arts projecten te faciliteren. Een common is een burgerinitiatief en manifesteert zich als een politiek kritisch collectief waarin de deelnemers gelijkwaardige en peer-to-peer relaties aangaan om solidariteit en directe democratie in de samenleving te realiseren (Dockx & Gielen, 2018, p. 55). Een *culture common* is in het verkennende onderzoek van fase 1 omschreven als een collectief dat naast economische bronnen, een culturele praktijk deelt (Van der Maas, Hamers, Bouma & De Vos, 2019). Culture commons delen naast materiële bronnen (zoals bijvoorbeeld een repetitieruimte, podium, geluidsapparatuur, een gemeenschappelijke keuken, etc.), ook 'immateriële' hulpbronnen (zoals bijvoorbeeld taal, kennis en artistieke ideeën).

Een '*inclusieve culture common*' is in feite een tautologie, als een culture common wordt omschreven als een *overbruggend* collectief waarin culturele verschillen en hun onderlinge complexiteit juist erkend en omarmd worden. Een culture common biedt binnen deze omschrijving een inclusieve ruimte waarin de deelnemers zich op een niet-hiërarchische, democratische manier organiseren. Ze streven niet naar een vaste identiteit en naar consensus maar naar een voortdurend proces van herscheppen van betekenissen. Een culture common is dus iets anders dan een 'doelgroep'. Een doelgroep is doorgaans ingedeeld op basis van cultureel bepaalde gemeenschappelijke (uiterlijke) eigenschappen. Op basis van dergelijke overeenkomsten hoort men wel of niet bij de groep of mag men er wel of niet toe behoren.

Doelgroep-beleid is er bijvoorbeeld op gericht om een groep mensen die (deels) uitgesloten wordt beter te laten 'aanpassen'. Doelgroepen kunnen zichzelf ook organiseren en een 'eigen identiteit benadrukken' om een dominante positie in de samenleving te verkrijgen of behouden. Gewild of ongewild kan doelgroep-denken leiden tot sociaal-cohesief en op consensus gericht, maar 'exclusief' gedrag waardoor de uitwisseling op basis van verschillen tussen mensen maar moeilijk tot stand komt. In culture commons, althans zoals hierboven omschreven, worden dominante en uitsluitende zienswijzen juist voortdurend bevraagd, ter discussie gesteld en ontwricht.

Het is belangrijk om te beseffen dat een culture common op een bepaalde manier ook een gesloten gemeenschap is, bijvoorbeeld omdat er grenzen zitten aan de middelen die ingezet kunnen worden (Bollier & Helfrich, p. 69-72). Echter, inclusie gaat niet alleen over of mensen wel of niet deelnemen. Inclusie kan ook omschreven worden als een zingevingsproces van het zichtbaar maken van (culturele) verschillen, conflicten en verschillende identiteiten om tot nieuwe vormen van samenleven te komen (Van der Maas & De Vos, 2020, p. 53).

Zingeving is, aldus Gielen, de corebusiness van cultuur. Hij stelt over het verband tussen cultuur en het sociale: 'wanneer er scheurtjes in het laatste komen, dringt zich de nood aan zingeving op'. Daarin tekent zich dus een spanningsveld af, dat eigen is aan culture commons. Het gevoel van samen moet worden behouden, maar de deelnemers van deze collectieven moeten ook 'compromisloos' zijn en de verschillen in opvattingen en zienswijzen opzoeken. Dit spanningsveld tussen overeenkomsten en verschillen in gemeenschappen lijkt noodzakelijk om, een inclusieve 'identiteit-van-onderuit' vorm te geven. Het proces wat daaraan ten grondslag ligt kenmerkt zich door ambiguïteit, die zich, aldus Gielen (2020), opdringt 'wanneer we het andere in onszelf ontdekken'. We kunnen het niet meer negeren, maar weten er ook (nog) geen raad mee.

Kunst kan in dit proces een cruciale rol spelen. Niet in de vorm van top-down en aanbodgericht community arts projecten, maar als community based arts projecten, waarbij in het artistieke proces ruimte is voor verschillen, (her-)ontdekken en betekenisgeving tussen bijvoorbeeld wijkbewoners, kunstenaars, zorgverleners en beleidsmedewerkers. Het samenwerken in niet-hiërarchische gemeenschappen is daarvoor kenmerkend (Van der Maas, Hamers & De Vos, 2019). Artistieke praktijken spelen een belangrijke rol in dit proces van emancipatie (Rancière, 2007; Otte & Gielen, 2020; Trienekens, 2020). Zij kunnen de wereld kritisch bevragen en actief transformeren (Roy & Vande Putte, 2008). Het is kortom eigen aan de kunsten om in te grijpen, te verstoren en ontwrichten om een voortdurend proces van inclusieve betekenisgeving in gang te houden. Niet om mensen uit elkaar te drijven, maar om de boel op nieuwe manieren bij elkaar te houden (Van der Maas & De Vos, 2020).

Kortom, inclusief samenwerken aan betekenisgeving vraagt, in plaats van consensus bereiken, om een voortdurend proces van zogenoemde 'dissensus', waarin ruimte is om verschillende ideeën, opvattingen, ervaringen van de waarneembare of zintuiglijke wereld (sensus) te herordenen (Rancière, 2020, p. 1-8). Voorwaarde van dat proces van culturele betekenisgeving is dat er geen mensen worden uitgesloten. Otte en Gielen (2020) leggen uit dat consensus altijd de consensus van een specifieke bevoorrechte groep is die de macht in een samenleving heeft verworven. Door te veronderstellen dat die consensus niet die van een bepaalde machtsgroep maar van de hele samenleving is, worden de opvattingen en culturen van vermeende ondergeschikte groepen en andere minderheden verdonkermaand en uitgesloten. Dissensus, daarentegen, is het proces van het herordenen van een bestaande orde (Rancière, 2007). Dat betekent concreet voor culture commons, dat niemand zich hoeft aan te passen als daarmee de gelijkwaardigheid in het geding komt.

2.2 Naar een gezamenlijk inclusief cultuurbeleid

Wijkcultuurhuizen kunnen ruimte bieden voor dissensus. Denk bijvoorbeeld aan StadsPodiumUtrecht waarbij deelnemers op het podium van wijkcultuurhuis ZIMIHC in een boksring debatteren. Of denk aan Het Wilde Westen dat vluchtelingen, of beter gezegd buurtbewoners, een podium biedt om muziektheater “The Lost Humanity” te maken om op die manier te laten hoe mensen hun vrijheid verliezen en geconfronteerd worden met onrechtvaardigheid vernedering en oorlogsgeweld.

Cultuur voor iedereen in stad Utrecht werpt de vraag op hoe de relatie tussen wijkcultuurhuizen

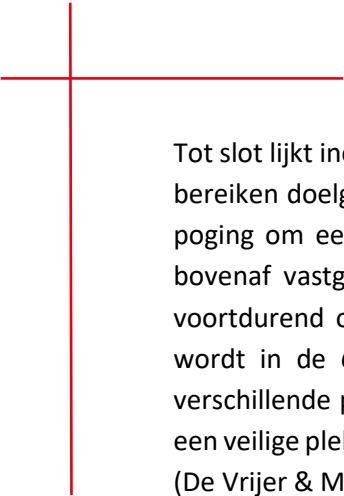
Perspectief 1	Perspectief 2
Van bovenaf (centraal)	- Van onderop (decentraal)
Procedureel, geordend (controle)	- Organisch, minder gestroomlijnd
Professionals aan het roer	- Bewoners en gebruikers (ook) aan het roer
Verticaal georganiseerd (hiërarchisch)	- Horizontaal georganiseerd (plat)
Vakkennis, sectoraal	- Gebiedskennis, integraal
Statistieken en modellen	- Beelden en verhalen
Probleem-, aanbodgericht	- Oplossings-, vraaggericht
Standaardisatie (uniformiteit)	- Diversiteit (pragmatisme, flexibiliteit)
Gestructureerd, grijpbaar, voorspelbaar	- Spontaan, ongrijpbaar, onzeker
Formeel	- Informeel
Lineair proces (blauwdruk)	- Cyclisch, zichzelf vernieuwend proces
Rationeel handelen	- Uitproberen, improviseren
Effectiviteit, efficiency	- Plezier, emotie, eigen tempo
Winstmaximalisatie	- Maatschappelijke meerwaarde

Afbeelding 2: Helleman, Majoor, Smit & Walraven, 2019, p. 20

en de gemeente Utrecht versterkt kan worden. Welke gezamenlijke beleidsmatige en organisatorische kaders zijn nodig om culture commons voor een inclusieve stad Utrecht de ruimte te geven? Antwoorden op die vragen wijzen in de richting van een overheid en culturele organisaties die top-down, marktconform gestuurd beleid en daarmee samenhangend doorgeslagen bureaucratisch en instrumenteel beleid los moeten

laten om burgerinitiatieven zoals culture commons de ruimte te geven (Helleman, Majoor, Smit & Walraven, 2019; Trienekens, 2020).

Helleman e.a. schetsen twee perspectieven op denk- en werkwijzen over het vormgeven van steden en wijken (afbeelding 2). “Het ene perspectief is daarbij niet bij voorbaat beter dan het andere (...). Toch wordt in de literatuur vaak gesproken over een transitie, metamorfose of paradigmawisseling, waarbij men een verschuiving constateert (of wenst) van het eerste naar het tweede perspectief. Het eerste perspectief leidt volgens sommigen tot een ecologische crisis en sociale ongelijkheid. Voorstanders van het tweede perspectief zoeken naar alternatieve denk- en werkwijzen ten behoeve van een samenleving die meer duurzaam en rechtvaardiger is” (Helleman, Majoor, Smit & Walraven, 2019, p.20). Bij het tweede perspectief past een andere werkwijze waarin gemeente Utrecht, wijkcultuurhuizen en culture commons kunnen samenwerken als zij een consistente manier van samenwerken hanteren. Het gaat daarbij om een oplossingsgerichte werkwijze waarin men denkt in kansen en oplossingen die vanuit de ideeën en creativiteit van deelnemers van culture commons zelf komen; Waarin gebruiker en producent samensmelten tot ‘produser’ (een samenvoeging van producer en user) of ‘prosumer’ (producer en consumer); En waarbij gewerkt wordt op basis van gelijkwaardigheid “waarin beslissingen worden genomen op basis van een open, transparante en begrijpelijke manier (...)” (Helleman, Majoor, Smit & Walraven, 2019, p. 28).

Tot slot lijkt inclusieve cultuurparticipatie niet meer te moeten gaan over de vraag hoe moeilijk te bereiken doelgroepen meer kunnen participeren aan vooropgezette kunstprojecten of over een poging om een publiek dat niet of nauwelijks wordt bereikt, aan te laten sluiten op een van bovenaf vastgesteld cultureel aanbod en bijpassend cultuurbeleid. Iedereen is onderdeel en voortdurend onderwerp van culturele verandering binnen een inclusieve stad. Dat vraagt, zo wordt in de *Code Diversiteit en Inclusie* benadrukt, “om een onderzoekende houding naar verschillende perspectieven in je omgeving en hoe je die een plek geeft. Jouw organisatie moet een veilige plek zijn waar iedereen zich thuis voelt om zich in een ander perspectief te verplaatsen” (De Vrijer & Matena, 2019, p. 3).

Culture commons kunnen als beweging van onderop voor de wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht een spiegel en aanjager zijn voor interne verandering naar een meer inclusieve organisatie en inclusief cultuurbeleid. Het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* naar inclusieve ontwerpdimensies biedt een kans om niet alleen de interne werkprocessen van culture commons te begrijpen, maar geeft ook handvatten voor wijkcultuurhuizen en gemeente Utrecht om samen te werken aan een inclusieve stad Utrecht.

3. Methode

In dit hoofdstuk staan de verschillende onderzoeksmethoden te lezen die zijn ingezet om de hoofdvraag en deelvragen van deze onderzoeksfase te beantwoorden. In onderstaande afbeelding staat schematisch weergegeven op welke manier, aanvullend op het literatuuronderzoek, triangulatie is toegepast en welke methoden per deelvraag zijn gebruikt. De onderzoeksresultaten per methode staan beschreven in hoofdstuk 4. Een korte samenvatting per deelvraag en het antwoord op de hoofdvraag staan te lezen in Hoofdstuk 5.

Deelvraag	Waar te vinden?
1. <i>Welke aanscherping van de 'ontwerpdimensies 1.0' is nodig?</i>	Living labs (3.2)
2. <i>Hoe kunnen de definitieve ontwerpdimensies worden vertaald naar professionalisering van sociaal-artistische projecten?</i>	Deskresearch (3.1) Living labs (3.2)
3. <i>Wat betekent de professionalisering van sociaal-artistische projecten voor de organisatie van wijkcultuurhuizen?</i>	Deskresearch (3.1) Living labs (3.2) Aanvullende interviews (3.3)
4. <i>Wat betekent de professionalisering van sociaal-artistische projecten voor het gemeentelijk beleid rond wijkcultuurhuizen?</i>	Deskresearch (3.1) Living labs (3.2) Aanvullende interviews (3.3)

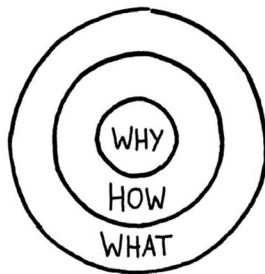
Afbeelding 3: methoden per deelvraag

3.1 Deskresearch

De eerste methode die binnen deze onderzoeksfase is ingezet is een deskresearch. We hebben in fase 1 van het onderzoek geconstateerd dat er diversiteit is in de aanpak van projecten en trajecten binnen en tussen de verschillende wijkcultuurhuizen. Wel waren er aanknopingspunten voor een gemeenschappelijke cultuurinclusieve werkwijze. Doel van de deskresearch is om vanuit de organisatie- en beleidsplannen meer inzicht te krijgen in de inclusieve werkwijze van de wijkcultuurhuizen en welke rol de relatie met de gemeente Utrecht daarin speelt. Er is een eenheid in verscheidenheid gevonden. De overeenkomst in de werkwijze is dat zij allen waardengericht werken. Daarbij geldt inclusieve cultuurparticipatie als de kernwaarde. Cultuurparticipatie wordt gezien als inclusief als er ruimte is voor een wederkerig proces van culturele betekenisgeving tussen de mensen die meedoen aan bijvoorbeeld een sociaal-artistisch project of een gezamenlijke activiteit.

De waarde van inclusieve cultuurparticipatie staat niet op zichzelf maar wordt in samenhang gezien met andere vastgestelde waarden (artistieke kwaliteit, leefbaarheid en creatief vermogen van de wijk vergroten en talentontwikkeling). Het verschil in de werkwijze van de wijkcultuurhuizen is zichtbaar in de accentverschillen binnen de projecten/trajecten en de aanpak hiervan.

Om meer vat te krijgen op die gemeenschappelijke werkwijze is bij de deskresearch gezocht op kerntermen die gerelateerd zijn aan de onderzoeksvraag, te weten 'inclusieve cultuurparticipatie' en 'sociaal-artistieke projecten'. Ondergeordend aan deze kerntermen hebben we in relevante documenten gezocht naar de volgende termen: 'community based arts projecten', 'inclusieve burgerinitiatieven', 'cultuur inclusief werkproces', 'faciliterende rol van wijkcultuurhuizen', 'co-creatief proces' en 'culturele common'. Deze termen zijn naar boven komen drijven uit de resultaten van het onderzoek in fase 1. De volgende bronnen zijn onderzocht: meerjarenplannen (2021-2024) van de wijkcultuurhuizen, de gemeentelijke cultuurnota (2021-2024), het coalitieakkoord (2018-2022) van gemeente Utrecht en het Adviesrapport adviescommissie cultuurnota (2021-2014). Bij het bestuderen van de bronnen zijn we uitgegaan van de 'golden circle' (Sinek, 2019).

Afbeelding 4: Golden Circle

Het 'why' omvat beschrijvingen over de reden van bestaan en de bedoelingen. Het 'how' zijn de inzichten over de werkwijze en het 'what' kunnen worden vertaald naar de projecten en trajecten van de wijkcultuurhuizen. Daar we ons in deze fase concentreren op de gemeenschappelijke werkwijze, is er in de deskresearch met een 'how'-filter naar bovenstaande documenten gekeken (Sinek, 2019). De resultaten van de deskresearch staan te lezen in paragraaf 4.1.

3.2 Living labs

Naast de deskresearch wordt er in deze uitvoeringsfase van het onderzoek in drie living labs geëxperimenteerd en beschouwend gekeken naar de 'ontwerpdimensies 1.0'. In fase 1 van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* is geconcludeerd dat er een eenheid in verscheidenheid in de werkwijzen van de wijkcultuurhuizen bestaat. De verscheidenheid zit vooral in de accentverschillen die de wijkcultuurhuizen maken in het werken met verschillende projecten/trajecten en de aanpak hiervan. De eenheid manifesteert zich in het gedeelde belang dat de wijkcultuurhuizen hechten aan inclusieve cultuurparticipatie die in fase 1 is geoperationaliseerd in de ontwerpdimensies 1.0. Deze waren niet in beton gegoten. In fase 2 zijn de ontwerpdimensies verder onderzocht bij drie community based sociaal-artistieke projecten met als doel om aangescherpte ontwerpdimensies 2.0 te formuleren. Daarbij is het steeds van belang te benadrukken dat ontwerpdimensies geen 'opgelegde regels' en een 'beklemmend kader' moeten zijn. Ontwerpdimensies moeten juist een kader bieden om een creatieve ruimte te laten ontstaan voor inclusieve cultuurparticipatie waarbij de output van dat proces van tevoren nog onbekend is. Inspiratiebron daarvoor is bijvoorbeeld het eeuwenoude spelletje schaken, waarin de spelers doorheen het vastomlijnde, begrensde schaakbord met vaste spelregels, de oneindigheid van mogelijkheden blijvend kunnen verkennen.

De 'ontwerpdimensies 1.0' zijn als resultaat van fase 1 als volgt geformuleerd:

1. In het ontwerpproces wordt bij de aanvang vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.
2. Maak afspraken die aansluiten bij sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.
3. Borg dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld om het ontwerpproces bij te stellen.
4. Zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt.
5. Deelnemers stellen samen vast wie wat wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit te bewaken.
6. Bij iedere deelnemer is bekend wat de consequenties zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.
7. Iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.
8. Zorg ervoor dat iedereen van de gemeenschap zich verantwoordelijk voelt voor de gedeelde middelen en het ontwerpproces.

Het werken in living labs is een geschikte manier om op een participatieve manier met deelnemers en professionals te onderzoeken. In living labs wordt gezocht naar oplossingen voor maatschappelijke opgaven en transitie door middel van co-creatie van kennisinstellingen, bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties en burgers (Maas, Van den Broek & Deuten, 2017). Living labs zijn bij uitstek geschikt voor experiment en innovatie en intensivering van samenwerking tussen praktijk, beleid, onderzoek en onderwijs (Maas et al., 2017). In deze fase van het onderzoek zijn drie living labs rond community based sociaal-artistieke projecten van Cultuur19, Het Wilde Westen en ZIMIHC ingericht.

Binnen de living labs onderscheiden we twee subvarianten, met bijbehorende bijeenkomsten en activiteiten: 'Living Lab-klein' en 'Living Lab-groot'. In het Living Lab-klein wordt gereflecteerd op de opbrengsten uit de community based sociaal-artistiek projecten. Dit wordt gedaan met deelnemers uit het project, medewerkers van het wijkcultuurhuis en een onderzoeker van de Hogeschool Utrecht. In het Living Lab-groot worden tussentijdse resultaten uit de verschillende living labs met betrokkenen van de gemeente, directeurs van de wijkcultuurhuizen, professionals en onderzoekers met elkaar gedeeld en vergeleken. De inzichten uit de bijeenkomsten van het Living Lab-groot worden op hun beurt weer teruggekoppeld en gedeeld in de drie living labs van de drie wijkcultuurhuizen. Op die manier wordt triangulatie toegepast. In onderstaande afbeelding wordt deze aanpak schematisch weergegeven.

Afbeelding 5: schematisch overzicht Living Lab-klein en Living Lab-groot

Methodisch worden er in de Living Labs-klein dezelfde onderzoekstools gehanteerd, om de ontwerpdimensies te bevragen. Om voldoende data te verwerven hebben de onderzoekers interviews afgenomen om te weten te komen of en hoe de ontwerpdimensies 1.0 aangescherpt kunnen worden. De vragenlijst voor dit interview (zie bijlage 1) is gebaseerd op de hulpvragen bij de ontwerpdimensies.

Om de deelnemers en professionals te bevragen op de ontwerpdimensies en om deze meer tastbaar te maken is er door de onderzoekers een werkpakket samengesteld, bestaande uit een koffer met diverse materialen (zoals blokken, papier, wol en stiften) en een werkblad (bijlage 2). Dit werkblad bestaat uit verschillende pagina's en is ingedeeld in de vier fasen van de designketen; what is, what if, what wows, what works (Liedtka & Ogilvia 2011). Deze designketen bleek in fase 1 van het onderzoek een belangrijke basis te zijn voor een gemeenschappelijke werkwijze van de wijkcultuurhuizen. Per fase wordt aan de deelnemers gevraagd om aan te geven in hoeverre de ontwerpdimensies bijdragen aan hun werkproces. Daarbij is ervoor gekozen om gebruik te maken van een metafoor: een boot die onderweg is naar een eiland. De ontwerpdimensies zijn daarbij voorzien van hulpvragen om de deelnemers en professionals te helpen nadenken over het werken met de ontwerpdimensies. Deze hulpvragen zijn terug te vinden op het werkblad. Bijvoorbeeld bij ontwerpdimensie 1: "In het ontwerpproces wordt bij de aanvang vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven" zijn de volgende hulpvragen opgesteld:

- Wie gaan er mee op de boot en waarom?
- Wie zit waar en heeft welke rol?
- Blijft de samenstelling zo? Gaan er mensen weg of komen er mensen bij?

Deze onderzoeksmethode is in de eerste bijeenkomst Living Lab-groot op 14 mei 2020 voorgelegd aan de directeurs van de betrokken wijkcultuurhuizen en op basis daarvan aangescherpt (zie paragraaf 4.2.1).

Een tweede Living Lab-groot vond plaats op 2 november 2020. Dit lab vond plaats in het zogeheten 'Cultuurlab' van de afdeling Culturele Zaken van de gemeente Utrecht. Tijdens dit living lab was er gelegenheid om de 15 aanwezige medewerkers van Culturele Zaken mee te nemen in fase 2 van het onderzoek. Tijdens de bijeenkomst werd aan de hand van een korte presentatie de stand van zaken van het onderzoek en het literatuuronderzoek gedeeld. Daarna deelden twee directeurs van de wijkcultuurhuizen ZIMIHC en Het Wilde Westen een dilemma vanuit hun beroepspraktijk. Vervolgens is de groep opgesplitst in drie kleine groepen voor een werksessie. Bij elke groep sloot een onderzoeker aan. Het doel van deze werksessie is om meer inzicht te krijgen in wat ervoor nodig is om de relatie tussen de wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht te versterken ter stimulering van cultuurinclusieve initiatieven.

Van de deelnemers werd gevraagd om vragen en eventuele dilemma's te delen over de mogelijk veranderende rol van de gemeentelijke overheid voor een cultuurinclusieve stad Utrecht. In drie deelgroepen wordt "Utrecht als cultuurinclusief netwerk" gevisualiseerd. Eén persoon per "werksessie-groep" kreeg hiervoor voorafgaand aan de bijeenkomst materiaal thuisbezorgd. Met dit materiaal bouwde elke werksessie-groep al pratend en discussiërend aan een "cultuurinclusief netwerk/machine". De cultuurinclusieve "machine" bestaat uit losse radartjes met verschillende kleuren. Hulpvragen ter ondersteuning van het bouwproces waren:

- *Welke radartjes/onderdelen zijn er nodig om de cultuurinclusieve machine te bouwen? Kies een kleur per onderdeel en noteer dit op de placemat bij 'legenda'.*
- *Wat voor soort verbindingen zijn er? Zitten er verbindingen tussen? En wat voor soort (denk aan top-down, bottom-up, directief, faciliterend, inspirerend, opdracht gestuurd, via een aanbesteding etc.)?*
- *Welke radartjes zetten elkaar in beweging? Wat is hiervoor nodig?*
- *Waar zitten blokkades? Waardoor kan de machine stagneren? Waar moet de machine gesmeerd worden? Hoe zouden deze blokkades opgeheven kunnen worden?*
- *Wat hebben de verschillende onderdelen/radartjes van elkaar nodig om goed te kunnen werken als cultuurinclusieve machine?*

Vervolgens vult de bouwer, met behulp van de rest van de "werksessie-groep", een placemat in met een legenda en een beschrijving van het bouwwerk. Na afloop van de werksessie presenteerden de drie groepjes hun "cultuurinclusieve netwerk/machine" aan elkaar. Afsluitend gaven de aanwezigen via de chat-functie antwoord op de vraag: als we toewerken naar Utrecht als cultuurinclusieve stad, welke vragen en/of thema's komen er dan bij jou op met betrekking tot jouw werkzaamheden? De resultaten van dit Cultuurlab zijn te lezen in paragraaf 4.2.3.

Tot slot vond er op 7 januari 2021 een derde Living Lab-groot plaats. Het doel van deze bijeenkomst was het valideren van de resultaten, conclusies en aanbevelingen van deze tweede onderzoeksfase. Aanwezig waren de directeurs van de drie onderzochte wijkcultuurhuizen, een opgavemanager/beleidsadviseur van de gemeente Utrecht (afdeling Culturele Zaken) en de onderzoekers. Er is per onderzoeksmethode van deze fase van het onderzoek (deskresearch, living labs en aanvullende interviews) door de aanwezigen aangegeven of zij zich in de resultaten

herkennen. Ook hebben de aanwezigen aangegeven in hoeverre zij zich herkennen in de conclusies en aanbevelingen van deze onderzoeksfase. Daarbij hadden de aanwezigen de mogelijkheid om aanvullingen te doen. Naast het valideren van de uitkomsten van deze onderzoeksfase is er tijdens dit Living Lab-groot vooruitgekeken naar de derde fase van dit onderzoek. De resultaten van deze bijeenkomst zijn te lezen in paragraaf 4.2.4.

3.3 Aanvullende interviews

Aanvullend op de living labs zijn vier interviews afgenomen met de directeuren van drie wijkcultuurhuizen en een opgavemanager/beleidsadviseur van de gemeente Utrecht (afdeling Culturele Zaken). Doel van de aanvullende interviews was om, in het kader van inclusieve cultuurparticipatie en inclusief cultuurbeleid, meer inzicht te krijgen in de verschillen en overeenkomsten wat betreft de opvattingen van deze respondenten over de samenwerking tussen de wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht (afdeling Culturele Zaken). In de interviews is de respondenten de ruimte gegeven om vanuit hun eigen perspectief te spreken over de positie van wijkcultuurhuizen en cultuurparticipatie in de context van de inclusieve stad Utrecht.

De interviews zijn geanalyseerd op basis van de volgende stappen:

- 4 interviews zijn afgenomen via een semigestructureerde vragenlijst (met 10 vaste hoofdvragen en een flexibele set aan deelvragen per hoofdvraag) (zie bijlage 3);
- Open coderen van interviews;
- Axiaal coderen en conceptvorming;
- Destilleren van conclusies en resultaten.

In de derde stap, axiaal coderen en conceptvorming, zijn keuzes gemaakt in het filteren van data en coderingen uit de interviews. Daarbij is een focus gelegd op de probleemstelling en deelvragen 3 en 4 van het onderzoek. De resultaten van de aanvullende interviews zijn te lezen in paragraaf 4.3.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk staan de resultaten van het onderzoek door middel van de verschillende methoden te lezen die in fase 2 van dit onderzoek zijn ingezet om de hoofdvraag en deelvragen te beantwoorden.

4.1 Deskresearch: gemeenschappelijk operationaliseren en professionaliseren

In de deskresearch hebben wij elementen van de 'ontwerpdimensies 1.0' teruggezien in de plannen van de wijkcultuurhuizen. Alle drie de wijkcultuurhuizen benoemen hun faciliterende functie, waarmee zij ruimte (materieel en immaterieel) geven voor initiatieven in de wijk. Het wijkgerichte werken (het 'how') van de wijkcultuurhuizen is te herleiden naar de waarde die de wijkcultuurhuizen hechten aan inclusie. De wijkcultuurhuizen richten zich op iedereen, ieder doet dit op een eigen wijze en zet verschillende middelen, vormen en projecten in. Dit gebeurt in iedere wijkcultuurhuis zowel op een meer vraag als op een aanbodgerichte manier. Ook is inclusiviteit weerspiegeld in de manier waarop projecten zijn georganiseerd en in de diversiteit in personen en de aanjagende rol om samen te werken met verschillende organisaties, zoals welzijnsorganisaties, organisaties in de zorg en andere culturele instellingen. Door een open benadering en het leggen van nieuwe verbanden willen de wijkcultuurhuizen inclusieve cultuurparticipatie bevorderen, waarbij artistieke kwaliteit altijd een uitgangspunt is. De drie wijkcultuurhuizen beschrijven dit kernachtig als volgt:

"Niet voor de wijk, maar met de wijk" (Het Wilde Westen, 2020, p. 2); "Betrokkenen uit het netwerk zijn mede-eigenaar van nieuwe activiteiten die binnen het programma worden ontwikkeld" (ZIMIHC, 2020, p.28); "De stad wordt creatief domein, publiek en amateur worden mee-maker genoemd" (Cultuur19, 2020, p. 5).

In het adviesrapport Cultuurnota 2021-2024 van de adviescommissie gemeente Utrecht (2020, p. 34) wordt de inclusieve werkwijze van de wijkcultuurhuizen ook benadrukt en gewaardeerd. Zo beschrijft de commissie de wijkcultuurhuizen als "waardevolle plekken waar intersectioneel, inclusief en dwars door alle domeinen en lagen van de samenleving wordt gewerkt". Over Het Wilde Westen wordt geschreven: "Het programma-aanbod is groot en divers, de activiteiten zijn laagdrempelig en worden mede geïnitieerd door en gerealiseerd met partners uit verschillende domeinen (cultuur, onderwijs, zorg en welzijn). De commissie stelt vast dat Het Wilde Westen daarbij een overwegend faciliterende en participerende rol vervult" (Gemeente Utrecht, 2020, p. 206). Over ZIMIHC schrijft de commissie: "ZIMIHC voert over de volle breedte actief beleid op diversiteit en inclusie, met name waar het de inzet van externe medewerkers en de diversiteit aan speellocaties in de stad betreft" (Gemeente Utrecht, 2020, p 212.). De commissie roemt ten slotte de heldere visie op participatie en mede-eigenaarschap van projecten in de wijk van Cultuur19 (Gemeente Utrecht, 2020).

De wijkcultuurhuizen gebruiken verschillende bewoordingen en ze leggen verschillende accenten voor hun inclusieve werkwijze. Door wijkgericht te werken zit diversiteit en inclusie bijvoorbeeld in de basis van de aanpak van Cultuur19 (2020, p. 5). Het Wilde Westen operationaliseert

een inclusieve werkwijze door sociaal-artistieke processen te ontwikkelen met de wijk in plaats van voor de wijk en benadrukt dat in het credo: “Jij bent het Wilde Westen” (2020, p. 2). ZIMIHC geeft aan dat de programma’s vorm krijgen op basis van de input van het netwerk en dat iedereen die kunst wil maken ertoe doet (2020, p. 15). Dat vraagt wat van de professionaliteit van de wijkcultuurhuizen. ZIMIHC legt de relatie tussen professional en amateurkunstenaar als volgt: “In bijeenkomsten met kunstenaars en artiesten worden hun behoeftes opgehaald en waar mogelijk samen met hen gefaciliteerd (2020, p. 28). Cultuur19 (2020, p. 5) beschrijft die relatie als volgt: “In een inclusief wijkcultuurhuis is een pluriformiteit aan kunstvormen te vinden en werken professionals en wijkbewoners samen aan uiteenlopende maakprocessen.” Rollen en taken tussen de professionals en deelnemers zijn niet meer zo makkelijk te scheiden. Het Wilde Westen verwoordt dat als: “Je maakt de kunst niet alleen in een afgesloten ruimte, maar je maakt samen, je deelt jouw proces en je deelt jouw werkwijze. Je beïnvloedt elkaar” (2020, p. 6). Voor wijkcultuurhuizen kan iedereen kunstenaar, deelnemer of maker zijn en vervagen grenzen tussen bijvoorbeeld de professional en de wijkbewoner.

Wijkcultuurhuizen bevorderen cultuurparticipatie door onder andere het faciliteren van amateurkunst, het initiëren van kunst- en cultuureducatie, het aanbieden van kunstzinnige cursussen en het mogelijk maken van sociaal-artistieke projecten (Van der Maas, Hamers, Bouma, De Vos, 2019). De adviescommissie van de gemeente Utrecht benoemt in het adviesrapport *Nieuwe kleuren op een rijk palet* het belang van het inzichtelijk maken hoe processen verlopen en hecht er waarde aan om daarop kritisch te reflecteren (Gemeente Utrecht, 2020, p. 206). Ten behoeve van het proces zijn in fase 1 van het onderzoek de volgende ontwerpstappen gedefinieerd: ‘what is’ (het inventariseren van (de context van) de vraag en het in kaart brengen van het vraagstuk), ‘what if’ (het bedenken van allerlei mogelijke oplossingen), ‘what wows’ (experimenteren en uitproberen) en ‘what works’ (het komen tot een succesvol prototype) (Liedtka & Ogilvia 2011). Uit de deskresearch blijkt dat alle wijkcultuurhuizen, in alle fases van het proces, deelnemers actief willen laten participeren. Cultuur19 (2020, p. 7) geeft bijvoorbeeld aan dat ze bewoners vanaf het begin van het proces actief betrekken: “zij voeren ideeën aan, krijgen mede-regie en zijn mede-eigenaar”. In de community based sociaal-artistieke projecten van de wijkcultuurhuizen worden in de inclusieve werkwijze geen concrete uitkomsten en resultaten vastgesteld. ZIMIHC (2020, p. 28) geeft hierover aan: er is niet per definitie een vooropgezet plan of doel. De programma’s krijgen vorm op basis van de input van het netwerk en de specifieke eigenschappen van de disciplines die onderdeel uitmaken van dat netwerk. Het Wilde Westen (2020) benoemt dat de wijkbewoner produceert, organiseert en verantwoordelijk blijft voor de activiteit. Kortom, de wijkbewoners beïnvloeden en vormen de organisatie mee.

Zoals hierboven beschreven wordt duidelijk uit de deskresearch dat voor alle drie de wijkcultuurhuizen een procesgerichte werkwijze van belang is voor inclusieve cultuurparticipatie. Dat kan op gespannen voet staan met een meer productgerichte of outputgestuurde benadering. In het cultuurbeleid 2021-2024 stelt de gemeente (2019, p. 22) bijvoorbeeld dat de functie van wijkcultuurhuizen is om “een goed gespreid aanbod in de stad tot stand [te] brengen”. Deze omschrijving van de rol van wijkcultuurhuizen kan meer kwantitatief begrepen worden, terwijl de

wijkcultuurhuizen in hun inclusieve werkwijze meer de nadruk willen leggen op kwalitatieve processen. Het lijkt van belang dat de wijkcultuurhuizen dezelfde gezamenlijke taal en tools gaan vinden om meer vat te krijgen op het inclusieve werkproces. In het verdiepend literatuuronderzoek (hoofdstuk 2) is dit spanningsveld vanuit een theoretische invalshoek beschreven.

Naast het vinden van een gezamenlijke taal en tools kan op basis van de deskresearch geconcludeerd worden dat de conclusies en resultaten uit fase 1 nog eens bevestigd worden: het 'how' van de wijkcultuurhuizen gaat over *samen maken*, waarbij de wijkbewoner mede-eigenaar is van het sociaal-artistieke proces. In dit proces varieert de rol van wijkcultuurhuizen van faciliteren tot aanjagen, waarbij zij werken aan inclusieve cultuurparticipatie. In alle stappen van het ontwerpproces (what is, what if, what wows, what works) wordt met verschillende bewoordingen mede-eigenaarschap gestimuleerd waardoor de grenzen tussen rollen en taken vervagen en steeds opnieuw worden vormgegeven. Voor een professionaliseringslag (bijvoorbeeld aanscherpen personeelsbeleid, aanpassen functieprofielen, deskundigheidsbevordering, scholing, et cetera) van de wijkcultuurhuizen lijkt, in nauwe samenwerking met de gemeente Utrecht, een meer gemeenschappelijke taal van belang, waarin ruimte is voor de rijkheid en de eigenheid van de verschillende wijkcultuurhuizen. In het literatuuronderzoek (hoofdstuk 2) is daarvoor een theoretisch kader gegeven.

4.2 Living labs: Ontwerpdimensies 2.0

4.2.1 Bijeenkomst validering onderzoeksmethode

Op 14 mei 2020 is er een online Living Lab-groot bijeenkomst georganiseerd met als doel het bespreken van de onderzoeksmethode van de living labs. Aanwezig bij deze bijeenkomst waren naast leden van het onderzoeksteam, directeuren en medewerkers van de wijkcultuurhuizen.

De bijeenkomst is gestart met een overzicht en positionering van het onderzoek. Daarbij zijn belangrijke resultaten uit fase 1 uitgelicht en is ingegaan op het begrip 'culture common'. Dit deel werd afgesloten met een weergave van de ontwerpdimensies 1.0. Aansluitend is er met elkaar gesproken over welke community based sociaal-artistieke projecten bij de wijkcultuurhuizen kunnen worden onderzocht: bij Cultuur19 is gekozen voor *De grote prijs van Leidsche Rijn*. Bij ZIMIHC werd gekozen voor de community rondom de *Sint-Maarten Parade*. Bij Het Wilde Westen is ervoor gekozen om in eerste instantie met het eigen team aan de slag te gaan en het *Cultureel Café* te onderzoeken.

De onderzoeksmethode voor de living labs (zie 3.2) is aan de deelnemers voorgelegd. Hierbij zijn de metafoer en checkvragen per ontwerpdimensie uiteengezet. Opgemerkt werd dat het van belang is om in de gaten te houden of de metafoer werkt bij de deelnemers en dat de methode aan moet sluiten op de deelnemers. Dit punt is door de onderzoekers meegenomen in de voorbereiding voor de Living Labs-klein en de gesprekken met de deelnemers. In de bijeenkomst

zijn de beperkingen en mogelijkheden uitgewisseld wat betreft COVID-19. Afgesproken is om het onderzoek door te zetten en per project te kijken wat de mogelijkheden zijn.

4.2.2 Opbrengsten Living Lab-klein en sociaal-artistieke projecten

Er is in de verschillende labs met diverse deelnemers en medewerkers van drie wijkcultuurhuizen onderzoek gedaan naar mogelijke aanscherping van de ontwerpdimensies 1.0. De bijeenkomsten bij de diverse labs en de extra interviews die vanwege COVID-19 zijn afgenomen, hebben inzicht gegeven in hoe de deelnemers het werken met de ontwerpdimensies ervaren.

Ten aanzien van alle ontwerpdimensies zijn overkoepelend de volgende opmerkingen gemaakt. Over het algemeen wordt genoemd dat de ontwerpdimensies helpend zijn om kaders te scheppen voor een meer gemeenschappelijke aanpak en om deelnemers (ook die niet in zicht waren bij aanvang van het ontwerpproces) meer eigenaarschap te geven. Opgemerkt wordt dat veel ontwerpdimensies zich richten op afspraken. Er is behoefte om te benadrukken dat de ontwerpdimensies gaan over relaties, waarden en normen. Tijdens de Living Lab-klein bijeenkomsten zijn de ontwerpdimensies ingezet ten behoeve van het creëren van openheid, waardoor er ruimte ontstond voor gesprek. Een gelijkwaardige relatie is niet vanzelfsprekend bij het samenwerken aan community based sociaal-artistieke projecten. De ontwerpdimensies zijn bedoeld om die gelijkwaardige relatie te bewerkstelligen. Wederzijds respect, op zowel menselijk als artistiek vlak, is een uitgangspunt voor het werken met de ontwerpdimensies. Zo kan het ontwerpproces op gelijkwaardige basis verlopen en het eigenaarschap bij de deelnemers groeien. Ten slotte is het ook belangrijk dat de ontwerpdimensies in elke fase van het ontwerpproces opnieuw aan de orde komen. Met andere woorden de ontwerpdimensies moeten niet volgordevol, maar meer cyclisch en integraal worden ingezet.

Inzichten per ontwerpdimensie

Hieronder zijn per ontwerpdimensie de aanvullingen en inzichten uit de drie onderzochte community based sociaal-artistieke projecten samengebracht.

1. In het ontwerpproces wordt bij de aanvang vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.

Uit de verschillende gesprekken blijkt dat deze ontwerpdimensie het belang benadrukt om te vragen wie er wel en juist niet meedoen of bereikt worden. De ontwerpdimensie helpt om te analyseren en bepalen of iedereen in beeld is. Een vraag die bij deze ontwerpdimensie naar voren komt is, is het proces door iemand toegeëigend of heeft iedereen een gelijkwaardig aandeel? Deelnemers zijn zich niet altijd bewust dat zij onderdeel zijn van het ontwerpproces en dat is wel een belangrijke voorwaarde om met alle ontwerpdimensies te kunnen werken.

Voorwaarde voor deze ontwerpdimensie is laagdrempeligheid, maar ook commitment. Er wordt opgemerkt dat deze ontwerpdimensie niet alleen moet gaan over de aanvang van het ontwerpproces, maar het gehele proces. Door te reflecteren op deze ontwerpdimensie werd duidelijk dat alle ontwerpdimensies niet volgtijdelijk begrepen moeten worden (eerst dimensie 1

en dan 2, etc.), maar dat ze een set van dimensies zijn die op een integrale manier sturing geven aan een ontwerpproces en in elke fase daarvan (what is, what if, what wows, what works) aan de orde komen. De ontwerpdimensies 2.0 zullen daarom niet genummerd worden.

De eerste ontwerpdimensie kunnen we als volgt herformuleren: *in de verschillende fases van het ontwerpproces wordt vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.*

2. Maak afspraken die aansluiten bij sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.

Er wordt veel belang gehecht aan deze ontwerpdimensie. Het bespreken van de sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden is essentieel in het werkproces van de wijkcultuurhuizen. Er kan bij deze ontwerpdimensie een onderscheid gemaakt worden tussen iets doen, iets organiseren of werken aan ontwikkeling van en door artistieke kwaliteit. Kansengelijkheid is een waarde die sterk samenhangt met deze ontwerpdimensie. Iedereen moet de kans krijgen om zijn of haar behoefte te uiten. Deze ontwerpdimensie vraagt om een voor iedereen inzichtelijk proces, waardoor voor alle deelnemers zichtbaar is waarom bepaalde keuzes worden gemaakt en wie hierop invloed kan en mag uitoefenen. Laagdrempeligheid is belangrijk en iedere deelnemer moet vanuit een eigen behoefte de ruimte krijgen om zijn artistieke vrijheid te nemen. Een balans tussen laagdrempeligheid en commitment wordt samen gevonden. Dat vraagt niet alleen om een consumptieve, maar ook een actieve houding van de deelnemers. Ruimte voor ieders behoefte betekent dat men verschillen in inzichten en maatschappelijke opvattingen toelaat en dat er niet gewerkt wordt vanuit een vooropgezet artistiek concept of plan. Deelnemers bespreken hoe ze met de verschillen omgaan. Het woord 'afspraken' werd door sommige respondenten ervaren als meer gestuurd van bovenaf. Wat steeds duidelijk moet zijn voor deelnemers is dat afspraken *onderling*, op gelijkwaardige manier worden gemaakt en dragen deze manier van werken ook naar buiten toe uit.

De tweede ontwerpdimensie kunnen we als volgt herformuleren: *maak op basis van gelijkwaardigheid onderling afspraken die aansluiten bij sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.*

3. Borg dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld om het ontwerpproces bij te stellen.

In diverse bijeenkomsten wordt nadrukkelijk genoemd dat het niet vanzelfsprekend is dat deelnemers de ruimte ervaren om invloed te kunnen uitoefenen op het ontwerpproces. Het is daarom van belang dat alle deelnemers daar continu op bevraagd worden. Deze ontwerpdimensie geeft een kader bij het verhelderen van processen, het kan helpen inzicht te geven wie welke rol heeft en in welke hoedanigheid iemand deelneemt aan het ontwerpproces. Iedereen moet zijn inbreng kunnen doen en het proces in overleg kunnen bijstellen. Soms is er in een ontwerpproces door tijd- en ruimtegebrek en beperkingen van buitenaf niet de mogelijkheid om iedereen te betrekken in het bijstellen van het proces. Het is van belang om tijd en ruimte te creëren en organiseren, ook al is er druk van buitenaf om meer tempo te maken in het ontwerpproces. Tot

slot is genoemd dat het woord 'borg' iets vast lijkt te zetten. Een alternatief zou kunnen zijn: zorg ervoor.

De derde ontwerpdimensie kunnen we als volgt herformuleren: *zorg ervoor dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld (in tijd en ruimte) om het ontwerpproces bij te stellen.*

4. Zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt.

Het belang van deze ontwerpdimensie wordt onderstreept. Bij processen waarin samengewerkt wordt met andere partijen zijn de verschillende uitgangspunten vanuit verschillende perspectieven van invloed op het (interne en externe) samenwerkingsproces. Het is belangrijk om hier intern en extern goed over te communiceren. Eén van de respondenten stelt vragen bij de term 'recht', omdat recht sturend lijkt te zijn. Het is van belang om bij dat begrip erop te wijzen dat het om (soms juridische) afspraken gaat die nodig zijn om deelnemers de ruimte te geven voor ieders artistieke vrijheid.

De vierde ontwerpdimensie kunnen we als volgt herformuleren: *zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt. Communiceer hier zowel intern als extern over.*

5. Deelnemers stellen samen vast wie wat wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit te bewaken.

Het belang van deze ontwerpdimensie werd herkend, maar in de praktijk nog weleens vergeten. Een opmerking die in dit kader werd gemaakt is: "het is essentieel om samen het speelveld te bepalen". Deze ontwerpdimensie geeft de ruimte om verantwoordelijk te zijn en kan zorgen voor verbinding. Om deze verantwoordelijkheid mogelijk te maken, is er een balans in vrije deelname en commitment nodig. Deelnemers geven aan dat het belangrijk is om, als je iets toezegt, het ook te doen. Een goede vertrouwensband is belangrijk. In relatie met deze ontwerpdimensie wordt de wens besproken om deelnemers (wijkbewoners, studenten, kunstenaars, etc.) meer eigenaar te laten zijn van een artistiek werkproces. Deze ontwerpdimensie zou hier een bijdrage aan kunnen leveren doordat het de vraag expliciteert. Door dit in het begin en terugkerend in het proces te doen, komen deelnemers tot een kader waarmee voorkomen kan worden dat onder tijdsdruk belangrijke waarden verloren gaan. Het woord 'bewaken' wordt als harde term ervaren. Een suggestie is om dat woord te vervangen door 'regisseren' omdat dit begrip goed aansluit op sociaal-artistieke processen. Daarbij wordt opgemerkt dat regisseren niet top-down maar dialogisch wordt ingezet.

De vijfde ontwerpdimensie kunnen we als volgt herformuleren: *deelnemers stellen samen vast wie wat en wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit samen te regisseren.*

6. Bij iedere deelnemer is bekend wat de consequenties zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.

Deze ontwerpdimensie roept aanvankelijk bij meerdere respondenten weerstand op. Respondenten geven aan dat deze ontwerpdimensie niet meteen bij aanvang van het samenwerkingsproces op de spits gedreven moet worden. Consequenties en niet houden aan afspraken klinkt streng, het voert de druk onnodig op. Daarnaast worden consequenties niet in iedere groep deelnemers besproken omdat het nog niet nodig is geweest in het proces. Respondenten geven wel aan dat het regelmatig bespreken van verwachtingen van belang is. Het expliciet benoemen dat de deelnemers onderdeel zijn van het ontwerpproces en samen vormgeven wat dit betekent, is essentieel. Daarbij hoort ook het maken van afspraken en het op den duur vastleggen van verwachtingen. De afspraken en de verwachtingen dienen niet alleen expliciet gemaakt te worden, maar ook vastgelegd te worden (de vorm waarin kunnen de deelnemers zelf besluiten). Het vastleggen van afspraken en mogelijke gevolgen draagt bij aan de verantwoordelijkheid en het eigenaarschap van de deelnemers en draagt bovendien bij aan de professionalisering van de sociaal-artistieke projecten. Het woord 'commitment' komt ook bij deze ontwerpdimensie terug bij verschillende respondenten. Het werken met ontwerpdimensie 6 biedt de mogelijkheid om samen antwoord te geven op de vraag wat in een specifiek sociaal-artistiek project door de deelnemers wordt verstaan onder commitment.

Er is door de respondenten geen concreet voorstel gedaan over een herformulering van ontwerpdimensie 6. Onderzoekers stellen met bovenstaande inzichten over commitment de volgende herformulering voor: *bij iedere deelnemer is bekend wat onder commitment wordt verstaan en wat wederzijdse verwachtingen zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.*

7. Iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.

Het belang van deze ontwerpdimensie wordt door meerdere respondenten erkend. Gelijkwaardige toegang leidt tot meer inzicht in het gehele proces. Het vraagt om nabijheid en vertrouwen om met elkaar over middelen te spreken. Het spreken over geld kan bijvoorbeeld ongemakkelijke situaties opleveren. Het gaat bij deze ontwerpdimensie niet altijd over (materiële) middelen, maar ook over (immateriële) mogelijkheden (dat onderscheid is in het literatuuronderzoek uiteengezet). Het is van belang om per sociaal-artistiek project te verhelderen welke middelen nodig zijn om tot een artistiek ontwerp te komen.

De zevende ontwerpdimensie kunnen we als volgt herformuleren: *iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen en mogelijkheden om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.*

8. Zorg ervoor dat iedereen van de gemeenschap zich verantwoordelijk voelt voor de gedeelde middelen en het ontwerpproces.

De inhoud van deze ontwerpdimensie sluit aan bij de eerdergenoemde opmerking over eigenaarschap: het creëren van verantwoordelijkheid bij de gemeenschap is van belang voor verbinding. Soms is het voor deelnemers juist (tijdelijk) veilig om verantwoordelijkheid van middelen bij iemand neer te leggen die de taak heeft gekregen om het proces te bewaken. Een van de respondenten benadert dat het zelf beheren van de financiële middelen kan bijdragen aan eigenaarschap.

Respondenten konden zich goed vinden in de formulering van deze ontwerpdimensie. Daarom laten we ontwerpdimensie 8 ongewijzigd.

Het onderzoek naar ontwerpdimensies 1.0 heeft de aangescherpte ontwerpdimensies 2.0 opgeleverd. De nummers zijn weggelaten om geen volgorde te suggereren. Daarnaast moeten de ontwerpdimensies niet gelezen worden als regels maar is het doel van de ontwerpdimensies om ruimte te creëren en in gesprek te gaan.

- In de verschillende fases van het ontwerpproces wordt vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.
- Maak op basis van gelijkwaardigheid onderling afspraken die aansluiten bij sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.
- Zorg ervoor dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld (in tijd en ruimte) om het ontwerpproces bij te stellen.
- Zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt. Communiceer hier zowel intern als extern over.
- Deelnemers stellen samen vast wie wat en wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit samen te registreren.
- Bij iedere deelnemer is bekend wat onder commitment wordt verstaan en wat wederzijdse verwachtingen zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.
- Iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen en mogelijkheden om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.
- Zorg ervoor dat iedereen van de gemeenschap zich verantwoordelijk voelt voor de gedeelde middelen en het ontwerpproces.

4.2.3 Cultuurlab

Tijdens deze Living Lab-groot bijeenkomst (het Cultuurlab) heeft er een werksessie plaatsgevonden met onderzoeksmateriaal waar de deelnemers sculpturen konden bouwen (zie onderstaande afbeeldingen) en waaruit de volgende resultaten naar voren kwamen. In iedere zogeheten break-out room in MS Teams is door een van de deelnemers met input van de andere deelnemers een bouwwerk gemaakt. De bouwwerken brachten de radars van een netwerk in beeld. Daarbij werden wijkcultuurhuizen afgebeeld als een netwerk in de wijk, als een plek die netwerken aanzet in de wijk en een plek die deze netwerken faciliteert waar mogelijk. De

wijkcultuurhuizen dienen ook verbonden te zijn met andere culturele instellingen en de gemeente. Deze verschillende netwerken ontwikkelen zich naar een meer organische structuur, waardoor de vraag wat de rol van de gemeente hierin is steeds moeilijker te beantwoorden is. Daarbij, zo werd geopperd, moet ook verkend worden of de wijkcultuurhuizen onderdeel van de basisinfrastructuur moeten zijn.

Hieronder worden de foto's van de bouwwerken en bijbehorende legenda's weergegeven:

GROEP 1

Legenda groep 1:

Rood	: wijkbewoners die nog niet meedoen
Groen	: Gemeente
Roze	: Cultuurhuis (+ mensen)
Knalgeel	: Scholen, zorg en welzijn.
Donkerblauw	: Kunstenaar
Lichtblauw	: Culturele instelling
Hout	: Wijkbewoners

Beschrijving groep 1: Mensen zijn radartjes, de kracht vanuit de wijk en individuen. Niet moeten maar ontmoeten. De gemeente faciliteert dit proces.

GROEP 2

Legenda groep 2:

Rood	: bewoners
Groen	: Culturele organisaties, makers en onderwijs
Roze	: Andere domeinen waar we van kunnen leren
Geel	: Infrastructuur
Donkerblauw	: Pers & criticasters
Lichtblauw	: Overheid
Hout	: Verbindingselementen

Beschrijving groep 2: We hebben de bewoners, culturele organisaties en makers aan elkaar verbonden en centraal gesteld. Er kan nog "winst" behaald worden uit de samenwerking en verbinding tussen de overheid en bewoners en binnen de overheid met verschillende sectoren.

GROEP 3

Legenda groep 3:

Rood	: Kunstenaars
Groen	: Wijkcultuurhuis
Geel	: Instellingen cultuurnota
Roze	: Cultuur activiteit
Donkerblauw	: Andere domeinen
Lichtblauw	: Bewoners
Hout	: Beleid

Beschrijving groep 3: Groep 3 heeft twee bouwwerken gemaakt die de kanteling naar perspectief twee in beeld brengen. In de eerste afbeelding wordt de huidige werkwijze uitgebeeld, in afbeelding twee wordt de kanteling naar perspectief twee uitgebeeld.

Tijdens de afronding van de bijeenkomst kwam naar voren welke opvattingen de deelnemers hebben over de organisatie en beleid rondom professionalisering van inclusieve sociaal-artistieke projecten (deelvraag 3 en 4). In alle drie de break-out rooms werd gesproken over de verschuiving van perspectief 1 naar 2 (zie literatuuronderzoek, hoofdstuk 2). Het belang van de perspectiefverschuiving en het probleem dat de huidige middelen (tools) en sturingsmechanismen mogelijk niet meer aansluiten op perspectief 2, wordt (h)erkend. Uit de gesprekken tijdens het bouwen in de deelgroepen werd duidelijk dat cultuurbeleid voor inclusieve cultuurparticipatie vraagt om een transparant beleidsproces, waarin de betrokkenen meegenomen worden in de besluitvorming. Het uitgangspunt van beleidsvorming verschuift daarbij van sturen op 'controle' naar sturen op basis van vertrouwen. Dit vraagt om een andere manier van toetsen van het cultuurbeleid. Het cultuurbeleid rondom wijkcultuurhuizen en hun specifieke werkwijze dient zich meer op het inclusieve cultuurparticipatieve proces te richten, in plaats van de kwantitatieve uitkomsten. Omdat dit geen lineair en vooraf gesteld, outputgestuurd proces is, vraagt dat om regelmatige afstemming en sturing op een transparant proces. Voor dat proces moeten wel *van tevoren* heldere afspraken worden gemaakt. Hiermee verandert de rol van de gemeente, die op een meer interactieve en faciliterende manier gaat samenwerken waarbij vertrouwen tussen de partijen een belangrijke basis is.

Voorgesteld werd om in een professionaliserings- of intervisietraject antwoorden te formuleren op vragen die afsluitend zijn geïnventariseerd door de onderzoekers. Die vragen zijn hieronder samengevat en geordend:

- *Hoe ziet het cultuurbeleid eruit in het nieuwe systeem? Een verandering van controle naar vertrouwen: hoe verantwoordt een organisatie zichzelf dan? Hoe kan dit proces transparant zijn ten opzichte van de buitenwereld?*
- *Hoe meet je maatschappelijke meerwaarde en het proces van de wijkcultuurhuizen? Hoe zet je dat af tegenover de economische meerwaarde en de huidige gemeentelijke structuren?*
- *Wat is daarin de rol van de gemeentemedewerkers? Hoe kan je onafhankelijk blijven als subsidient en beheerder van gemeenschapsgeld als je ook onderdeel bent van het netwerk?*
- *Hoe kan er domein overstijgend gewerkt worden? Zowel binnen de gemeente: Culturele zaken en welzijn als in de wijk.*
- *Hoe doorbreek je de oude systemen en denkpatronen?*

4.2.4 Bijeenkomst valideren concept rapportage

Op 7 januari 2021 vond online het derde en laatste Living Lab-groot van deze onderzoeksfase plaats. Het doel van deze bijeenkomst was het valideren van de resultaten, conclusies en aanbevelingen van deze tweede fase van het onderzoek. Aanwezig waren de directeurs van de drie onderzochte wijkcultuurhuizen, een opgavemanager/beleidsadviseur van de gemeente Utrecht (afdeling Culturele Zaken), onderzoekers en de lector van PSO. Er is per onderzoeksmethode van deze fase van het onderzoek (deskresearch, living labs en aanvullende interviews) door de aanwezigen aangegeven of zij zich konden vinden in de resultaten. Daarbij hebben de aanwezigen aangegeven in hoeverre zij zich herkennen in de conclusies en aanbevelingen van deze onderzoeksfase en hebben aanvullingen gedaan.

Deskresearch

Er werd aangegeven dat men de resultaten uit de deskresearch grotendeels herkend, bijvoorbeeld dat er, naast een gemeenschappelijke aanpak waarin de ontwerpdimensies richting kunnen geven, verschillen zijn in aanpak per wijkcultuurhuis. Men benadrukt de wens om tot een gemeenschappelijke aanpak te komen, maar het moet tegelijkertijd duidelijk zijn dat de wijkcultuurhuizen verschillend zijn, omdat ze per wijk op maat verschillende soorten activiteiten willen faciliteren. Sommige activiteiten zijn meer aanbodgericht of projectmatig van aard en niet alle activiteiten hebben een “open einde”. Op basis hiervan hebben we paragraaf 4.1 aangepast. Ook herkende men zich in de opmerking dat niet altijd duidelijk is wat er wordt bedoeld met ‘deelnemers’ van community based sociaal-artistieke projecten. Wanneer we het hebben over deelnemers, dan hebben we het over wijkbewoners, (amateur)kunstenaars, professionals en publiek. Verder werd de vraag gesteld hoe dialooggericht werken zich verhoudt tot regie nemen en werd er opgeroepen om daar nader onderzoek naar te doen. In het promotieonderzoek naar culture commons van onderzoeker Aart van der Maas komt dat thema aan bod.

Living labs

Over de resultaten van de living labs werd opgemerkt dat het werken met de ontwerpdimensies vraagt om een dialoog tussen deelnemers, professionals en beleidsmedewerkers. Het is een aandachtspunt om te blijven benadrukken dat de ontwerpdimensies niet vertaald moeten worden als beperkende afspraken of regels, maar dat ze juist ruimte geven voor creativiteit, dialoog en inclusief maatwerk. Verder werd aangegeven dat de ontwerpdimensies als “instrumenteel” worden ervaren als ze los komen te staan van de bedoeling, namelijk het bevorderen van inclusieve cultuurparticipatie en het bereiken van artistieke kwaliteit. Daarnaast werd aangegeven dat duidelijker naar voren kan komen wat deelnemers of wijkbewoners vinden van het werken met de ontwerpdimensies. Hoewel er data zijn opgehaald bij verschillende deelnemers heeft deze fase van het onderzoek door de maatregelen rondom COVID-19 een meer beschouwend en minder experimenterend karakter gekregen. Er is daarom afgesproken om in de derde fase van het onderzoek (2021) met een extra living lab aan de slag te gaan waarin het perspectief van de deelnemers bijzondere aandacht gaat krijgen.

Aanvullende interviews

Wat betreft de aanvullende interviews gaf men aan blij te zijn met de domeinoverstijgende blik. Hierbij werd opgemerkt dat er ook gedacht kan worden aan domeinen als ruimtelijke ordening en bebouwde omgeving, naast de domeinen als welzijn en zorg, die binnen de gemeente bij verschillende afdelingen zijn ondergebracht. Deze opmerking zal meegenomen worden in de aanbevelingen.

Conclusies en aanbevelingen

Over het algemeen herkent men de conclusies en aanbevelingen van deze tweede fase van het onderzoek. Doordat de nadruk in het onderzoek op de gemeenschappelijke aanpak is komen te liggen, is de relatie tussen het werken met ontwerpdimensies en andere werkzaamheden van de wijkcultuurhuizen, zoals het aanbieden van cursussen of het verhuren van ruimtes (meer outputgericht werken) onderbelicht gebleven. Een wijkcultuurhuis is naast dat het community based sociaal-artistieke projecten faciliteert tegelijkertijd een onderneming met een businessplan. Er lijkt een sterke relatie te zijn tussen deze twee kanten van een wijkcultuurhuis omdat de directeurs aangeven dat ze gegenereerde inkomsten willen investeren in het initiëren, faciliteren en verduurzamen van community based sociaal-artistieke projecten. Een interessante vraag is hoe de verschillende wijkcultuurhuizen de ontwerpdimensies kunnen gebruiken om een samenhangend pakket aan aanbod/projecten/trajecten/activiteiten te operationaliseren ter bevordering van inclusieve cultuurparticipatie.

Een knelpunt dat aan de orde kwam in het gesprek is dat fondsen en subsidieverstrekkers vragen om een manier van verantwoorden die niet aansluit op de inclusieve werkwijze van de wijkcultuurhuizen. Dit knelpunt is in hoofdstuk 5 meegenomen in de aanbevelingen rondom de complexiteit van interdisciplinair werken.

Ook is er opgemerkt dat niet alle Utrechtse wijkcultuurhuizen mee hebben gedaan aan deze fase van het onderzoek. De vraag is of zij zich ook herkennen in de conclusies en aanbevelingen. De komende tijd worden er gesprekken gevoerd met de directeurs van andere wijkcultuurhuizen.

Vooruitblik

Tot slot is er tijdens dit Living Lab-groot vooruitgekeken naar de derde fase van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht*. De onderzoeksvraag en eerste ideeën over de uitvoering van de derde fase van het onderzoek zijn gepresenteerd (zie paragraaf 5.3). De aanwezigen gaven unaniem aan uit te kijken naar de derde fase van het onderzoek, de evaluatiefase.

4.3 Aanvullende interviews: Inclusief beleid, nieuwe toolbox en professionaliseren

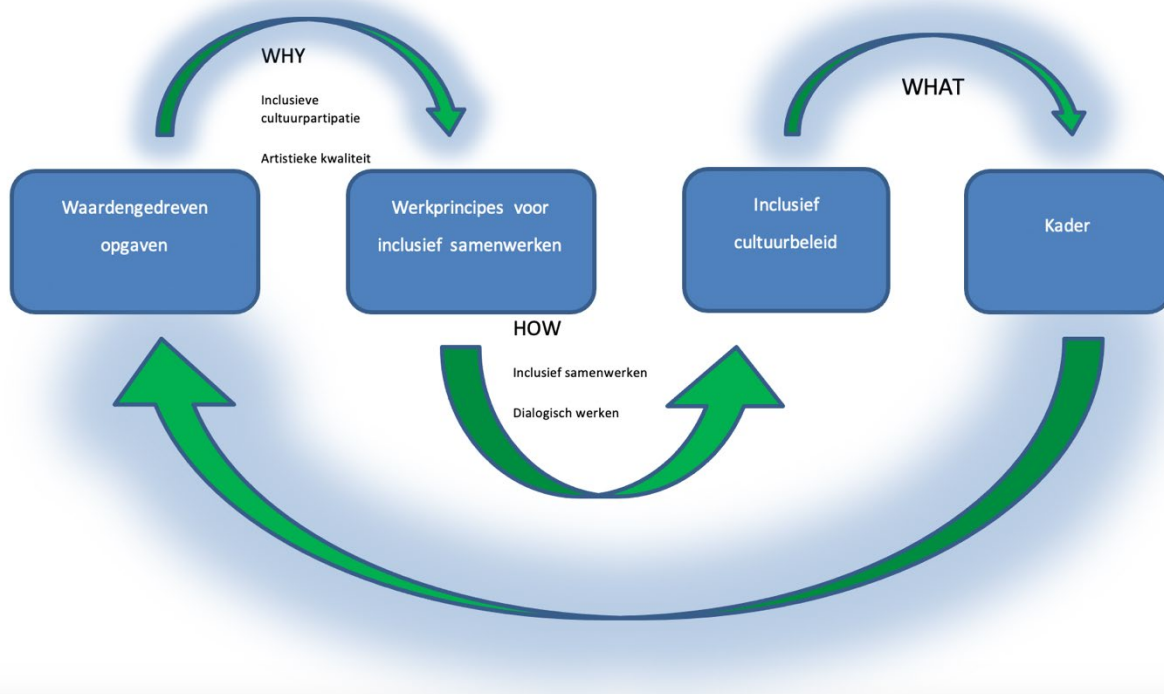
Als aanvulling op de living labs zijn er vier interviews afgenomen. In het literatuuronderzoek (hoofdstuk 2) is vanuit theoretische invalshoek onder andere geschreven over de relatie tussen wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht. Op 2 november is daar in het zogeheten Cultuurlab met medewerkers van de gemeente Utrecht (afdeling Culturele Zaken) en twee directeurs van de wijkcultuurhuizen over gesproken. Aanvullend daarop zijn vier interviews afgenomen met drie

directeuren van wijkcultuurhuizen en een opgavemanager/beleidsadviseur van de gemeente Utrecht om antwoorden te vinden op de deelvragen 3 en 4. Duidelijk moet worden hoe gemeente Utrecht en de wijkcultuurhuizen invulling kunnen geven aan hun relatie en welke stappen nodig zijn om professionalisering te bevorderen.

Er is in de interviews uitvoerig gesproken over een mogelijke verschuiving naar perspectief 2 (zie afbeelding p. 9), waarbij overheid en wijkcultuurhuizen onder andere ‘van onderop’, ‘organisch’, ‘oplossings-, vraaggericht’, ‘informeel’ en meer improviserend aan maatschappelijk meerwaarde gaan werken. Opvallend is dat de respondenten de relatie tussen de gemeente en wijkcultuurhuizen positief ervaren en dat er veel overeenstemming is over het belang van wijkcultuurhuizen, inclusieve cultuurparticipatie en kaderscheppend, inclusief cultuurbeleid. Inclusief cultuurbeleid is, op basis van de antwoorden van de respondenten in te delen in twee samenhangende categorieën, namelijk: waardengedreven opgave (het ‘why’) en werkprincipes voor inclusief samenwerken (het ‘what’ en ‘how’), zoals dat in fase 1 ook ter sprake is gekomen. Belangrijke toevoeging op fase 1 is dat de respondenten een meer specifieke invulling geven voor inclusief cultuurbeleid. Uit de data van de interviews drijven de volgende deelconcepten van dit beleid naar boven, te weten: ‘inclusieve cultuurparticipatie’, ‘inclusief samenwerken’, ‘dialooggericht werken’ en ‘artistieke kwaliteit’. Over het algemeen kan men zich overigens beter vinden in het concept ‘dialooggericht werken’, dan in ‘vraaggericht werken’, omdat in het eerste begrip de *wederkerige* relatie beter tot uitdrukking komt. Op basis van de antwoorden van de respondenten kunnen de deelconcepten als volgt worden omschreven:

- Inclusieve cultuurparticipatie: een democratisch, artistiek proces waarin tijd en ruimte is om culturele verschillen te delen en uit te wisselen en waarin de deelnemers van dat proces gelijke kansen en mogelijkheden hebben om van elkaar te leren.
- Inclusieve samenwerking: Een manier van samenwerken waarin men in voortdurende onderlinge afstemming een gelijkwaardige positie ten opzichte van elkaar inneemt, verantwoordelijkheden helder verdeelt, met als doel om samen te leren en niet te concurreren.
- Dialooggericht werken: een geregisseerde, wederkerige manier van werken waarin deelnemers elkaar, op basis van vertrouwen en op een gelijkwaardige manier, vanuit verschillende taken inspireert.
- Artistieke kwaliteit: Een dialogisch proces, waarin gelijke kansen en solidariteit het kader vormen voor kwaliteit.

In de volgende afbeelding wordt de relatie tussen de concepten weergegeven:

Afbeelding 6: samenhang concept cultuurbeleid en deelconcepten

De pijlen moeten uitdrukken wat de respondenten in de interviews benadrukken, namelijk dat ‘inclusief’ betekent dat er sprake is van een voortdurend wederkerig en gelijkwaardig proces dat zijn weerslag heeft op *waarom*, maar ook op *hoe* inclusief cultuurbeleid tot stand moet komen. Inclusief cultuurbeleid wordt zogeniet niet van bovenaf en top-down opgelegd, maar ontstaat vanuit een voortdurend inclusieve participatief proces en gaat dus in principe niet vooraf aan (door wijkcultuurhuizen gefaciliteerde) inclusieve artistieke processen. Inclusief cultuurbeleid kenmerkt zich niet als een lineair proces, maar is meer een iteratief en cyclisch proces waarin de bouwstenen of deelconcepten (‘inclusieve cultuurparticipatie’, ‘inclusief samenwerken’, ‘dialogooggericht werken’ en ‘artistieke kwaliteit’) zich in een wederkerige relatie tot elkaar verhouden. Het moeten voldoen aan top-down en gestandaardiseerde quota’s sluit niet of nauwelijks aan op de werkwijze van wijkcultuurhuizen. In die werkwijze staat inclusieve cultuurparticipatie centraal en daarom worden mensen op verschillende kwaliteiten en achtergronden en niet op basis van categorieën van bijvoorbeeld fysieke, leeftijd en/of culturele overeenkomsten bij elkaar gebracht. Daarmee wordt voorkomen dat inclusieve cultuurparticipatie omslaat in exclusieve participatie.

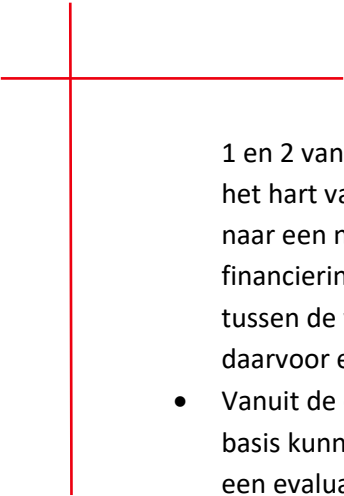
Terug naar de vraag: hoe kunnen de gemeente Utrecht en de wijkcultuurhuizen hun relatie invulling geven en welke stappen zijn nodig om professionalisering te bevorderen? Respondenten geven aan dat bovenstaande schets van inclusief en interactieve beleidsvorming geen gemakkelijke opgave is omdat strategisch, concurrerend gedrag op de loer ligt. Bovendien kan er een ‘lobbycultuur’ ontstaan met het risico dat betrokkenen juist worden buitengesloten. Inclusief

samenwerken, zo wordt in de interviews benadrukt, vraagt om interdisciplinair, domeinoverstijgend samenwerken. Voor wijkcultuurhuizen is het vertrekpunt kunst en cultuur, maar samenwerking met andere domeinen zoals zorg, welzijn en educatie is noodzakelijk om mensen met verschillende achtergronden en kwaliteiten met elkaar via cultuurparticipatie in contact te brengen. Er worden al initiatieven genomen, maar voor de wijkcultuurhuizen geldt dat ze liever vandaag dan morgen stappen maken en daarbij geholpen zijn met beleidskaders die geld en middelen beschikbaar stellen om domeinoverstijgende sociaal-artistieke projecten te initiëren en faciliteren. Dergelijke projecten laten zich moeilijk in hokjes indelen en stuiten nu nog vaak op vragen als 'is het nou kunst, welzijn of zorg, dus wie moet nu betalen'? Om nog maar niet te spreken over vragen als, 'is een wijkcultuurhuis nou een kunstinstelling of niet?' Ontschotting en/of nieuwe samenwerkingen, binnen de culturele sector of met andere sectoren, maar ook tussen afdelingen van de gemeente Utrecht kan bevorderend werken. Ook hierbij realiseren de respondenten zich dat het hier om een taaie transitie gaat, omdat het op alle niveaus en domeinen om professionalisering en mogelijk zelfs om een aanscherping van het personeelsbeleid, het aanpassen van functieprofielen, deskundigheidsbevordering en/of scholing vraagt. Beginnend bij de gemeente en wijkcultuurhuizen vraagt inclusief samenwerken aan inclusieve cultuurparticipatie om professionals die:

- zorgen dat betrokkenen met elkaar om tafel gaan zitten en interdisciplinair, met een nieuwsgierige en geïnteresseerde houding willen werken aan (complexe) maatschappelijke opgaven;
- de tijd kunnen en willen nemen en ruimte faciliteren voor experimenteren, vanuit de gedachte dat inclusieve cultuurparticipatie gaat over het zoeken naar nieuwe betekenissen en omgangsvormen;
- willen samenwerken zonder dat de uitkomst bekend is en van tevoren is bepaald;
- invloeden van buitenaf toelaten, en;
- zijn of haar netwerk openstelt voor anderen.

Op basis van de interviews kunnen we voorzichtig de volgende conclusies trekken:

- De huidige relatie vormt een goede basis om samen op voort te bouwen aan inclusieve cultuurparticipatie en inclusief cultuurbeleid;
- Respondenten onderschrijven dat daarvoor een verschuiving van perspectief 1 naar perspectief 2 nodig is (zie afbeelding op p. 9);
- Belangrijke uitgangspunt voor organiseren van inclusieve cultuurparticipatie en inclusief cultuurbeleid is de *gelijkwaardige relatie* waarin oog is voor de persoon en de verschillen tussen betrokkenen. Vertrouwen is de basis voor die relatie en transparantie in de totstandkoming van (interactief) cultuurbeleid, bijvoorbeeld de besluitvormingsprocedures, is daarin van belang;
- In de interviews wordt bevestigd wat in het cultuurlab van 2 november 2020 werd besproken: inclusieve cultuurparticipatie (zoals we dat hebben gedefinieerd in fase 1) zit in het hart en voor een deel in de handen van de wijkcultuurhuizen. Ontwerpdimensies uit fase

1 en 2 van dit onderzoek geven daarvoor een goed kader. Inclusief cultuurbeleid zit al wel in het hart van de gemeente, maar nog niet in de handen. Inclusief cultuurbeleid moet op zoek naar een nieuwe 'toolbox' en bijvoorbeeld nieuwe/andere, meer flexibele/open financieringsprogramma's (passend bij perspectief 2). Een professionaliseringslag bij en tussen de wijkcultuurhuizen en de afdeling culturele zaken van de gemeente Utrecht is daarvoor een belangrijk te nemen stap.

- Vanuit de data uit de interviews zijn omschrijvingen gegeven die een gemeenschappelijke basis kunnen vormen voor een inclusief beleidskader voor verdere professionalisering. In een evaluatiefase (fase 3) reeds genomen stappen en nog te nemen stappen voor een professionaliseringslag worden geconcretiseerd.

5. Conclusies, aanbeveling en volgende onderzoeksfase

Eind januari 2020 is gestart met de tweede fase van het meerjarig onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht*. In deze fase (de uitvoeringsfase) is er onderzoek gedaan naar aanscherping van de ontwerpdimensies 1.0 die in fase 1 zijn geformuleerd. Deze ontwerpdimensies zijn een operationalisering van de gemeenschappelijke aanpak van wijkcultuurhuizen om inclusieve cultuurparticipatie tot stand te brengen. Het onderzoek uit fase 2 richt zich niet alleen op de professionalisering van community based sociaal-artistieke projecten maar zoekt ook naar bijpassende gemeentelijke en organisatorische beleidsmatige kaders voor wijkcultuurhuizen om inclusieve cultuurparticipatie succesvol te bevorderen. In nauwe samenwerking met de wijkcultuurhuizen en gemeente Utrecht is de volgende vraag onderzocht:

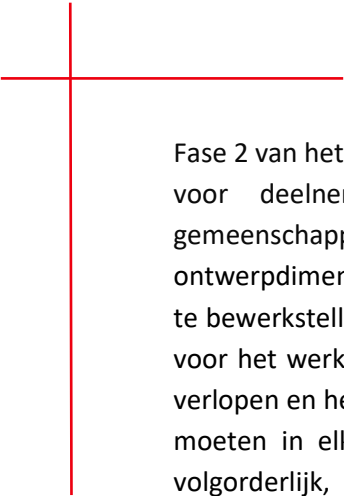
- *Hoe kan de gezamenlijk ontwikkelde aanpak – specifiek het werken met de ‘ontwerpdimensies 1.0’ ter bevordering van inclusieve cultuurparticipatie worden vertaald in de professionalisering van sociaal-artistieke projecten, de organisatie van en het gemeentelijk beleid rond wijkcultuurhuizen in stad Utrecht?*

Deelvragen daarbij zijn:

1. *Welke aanscherping van de ‘ontwerpdimensies 1.0’ is nodig?*
2. *Hoe kunnen de definitieve ontwerpdimensies worden vertaald naar professionalisering van sociaal-artistieke projecten?*
3. *Wat betekent de professionalisering van sociaal-artistieke projecten voor de organisatie van wijkcultuurhuizen?*
4. *Wat betekent de professionalisering van sociaal-artistieke projecten voor het gemeentelijk beleid rond wijkcultuurhuizen?*

5.1 Conclusies

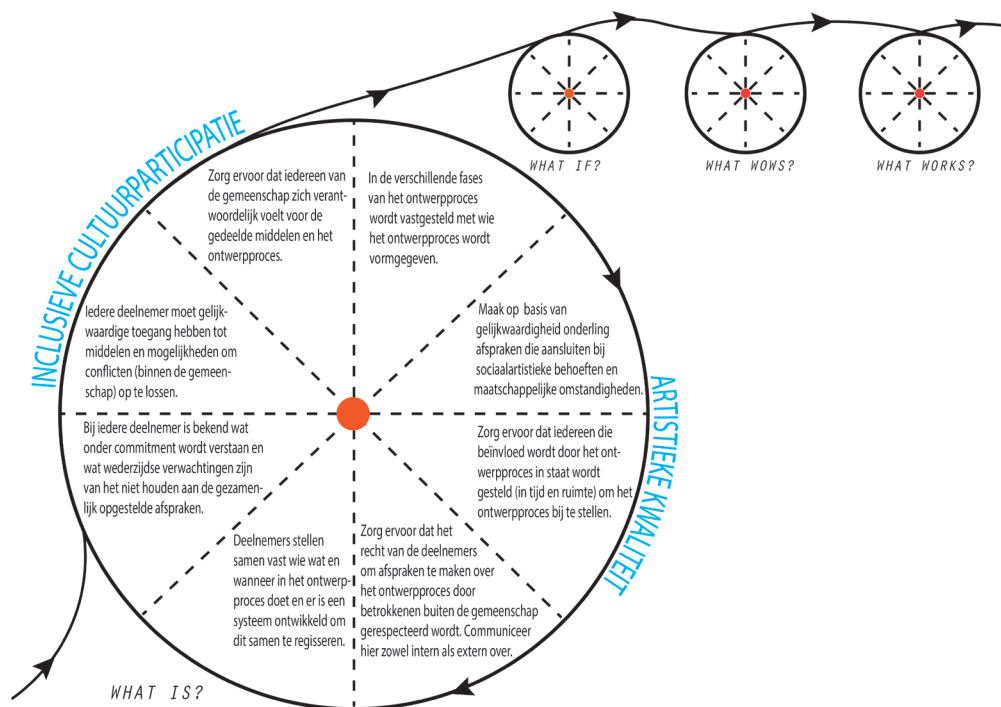
Het eerste deel van de onderzoeksvraag richt zich op de aanscherping van de ontwerpdimensies 1.0. De wijkcultuurhuizen benoemen dat inclusieve cultuurparticipatie een belangrijke kernwaarde is die verder geconcretiseerd en geoperationaliseerd wordt in een gemeenschappelijke aanpak door te werken met ontwerpdimensies. Op die manier kunnen wijkcultuurhuizen zich zichtbaar onderscheiden ten opzichte van andere (culturele) instellingen. Inclusieve cultuurparticipatie lijkt, zo werd in het literatuuronderzoek geconcludeerd, bijvoorbeeld niet meer te moeten gaan over de vraag hoe moeilijk te bereiken doelgroepen meer kunnen participeren bij vooropgezette kunstprojecten. Inclusieve cultuurparticipatie komt tot stand in een democratisch, artistiek proces waarin tijd en ruimte is om culturele verschillen te delen en uit te wisselen en waarin de deelnemers van dat proces gelijke kansen en mogelijkheden hebben om van elkaar te leren.

Fase 2 van het onderzoek heeft opgeleverd dat de ontwerpdimensies ondersteunend kunnen zijn voor deelnemers van inclusieve community based sociaal-artistieke projecten of gemeenschappen die in het literatuuronderzoek omschreven zijn als 'culture commons'. De ontwerpdimensies zijn bedoeld om een gelijkwaardige relatie tussen de deelnemers (commoners) te bewerkstelligen. Wederzijds respect, op zowel menselijk als artistiek vlak, is een uitgangspunt voor het werken met de ontwerpdimensies. Zo kan het ontwerpproces op gelijkwaardige basis verlopen en het eigenaarschap bij de deelnemers tot ontwikkeling komen. De ontwerpdimensies moeten in elke fase van het ontwerpproces opnieuw aandacht krijgen en ze moeten niet volgorderlijk, maar integraal ingezet worden in relatie tot de waarden inclusieve cultuurparticipatie en artistieke kwaliteit (zie afbeelding 7).

Het onderzoek naar ontwerpdimensies 1.0 heeft de volgende aanscherping van de ontwerpdimensies 2.0 opgeleverd:

- In de verschillende fases van het ontwerpproces wordt vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.
- Maak op basis van gelijkwaardigheid onderling afspraken die aansluiten bij sociaal-artistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.
- Zorg ervoor dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld (in tijd en ruimte) om het ontwerpproces bij te stellen.
- Zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt. Communiceer hier zowel intern als extern over.
- Deelnemers stellen samen vast wie wat en wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit samen te registreren.
- Bij iedere deelnemer is bekend wat onder commitment wordt verstaan en wat wederzijdse verwachtingen zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.
- Iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen en mogelijkheden om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.
- Zorg ervoor dat iedereen van de gemeenschap zich verantwoordelijk voelt voor de gedeelde middelen en het ontwerpproces.

Afbeelding 7: het ontwerpproces wijkcultuurhuizen Utrecht voor inclusieve cultuurparticipatie

In bovenstaande afbeelding is het ontwerpproces van de wijkcultuurhuizen uitgebeeld, waarin de stippellijnen binnen de cirkel de integraliteit tussen de ontwerpdimensies weergeven. Ten grondslag aan het gehele ontwerpproces liggen de waarden inclusieve cultuurparticipatie en artistieke kwaliteit die daarmee ook richting geven aan de ontwerpdimensies in alle designfases (what is, what if, what wow, what works), waarbij het ontwerpproces aan het einde weer opnieuw in gang kan worden gezet. De afbeelding geeft met andere woorden weer dat de ontwerpdimensies niet “instrumenteel” ingezet moeten worden, maar in relatie tot de waarden betekenis krijgen, zoals is besproken in het laatste Living Lab-groot (zie 4.2.4).

Aansluitend op deelvraag 1 wordt integraal antwoord gegeven op het tweede deel van de hoofdvraag en de overige deelvragen. De tweede, derde en vierde deelvraag richten zich meer op de manier waarop professionals van de wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht ruimte kunnen geven aan deelnemers van culture commons die met deze ontwerpdimensies willen werken aan inclusieve cultuurparticipatie. De volgende conclusies kunnen worden getrokken:

- Inclusieve cultuurparticipatie (zoals gedefinieerd in fase 1) zit in het hart en voor een deel in de handen van de wijkcultuurhuizen. Ontwerpdimensies uit fase 1 en 2 van dit onderzoek geven daarvoor een goed kader. Inclusief cultuurbeleid zit tevens in het hart van de gemeente. Voor het realiseren van inclusief cultuurbeleid moet (deels) op zoek worden gegaan naar een nieuwe ‘toolbox’ en bijvoorbeeld nieuwe/andere, meer flexibele/open financierings-

programma's passend bij perspectief 2 (zie afbeelding 2). Een professionaliseringsslag bij en tussen de wijkcultuurhuizen en de afdeling culturele zaken van de gemeente Utrecht is daarvoor een belangrijk te nemen stap.

- Op dit moment is de huidige positieve relatie tussen gemeente en wijkcultuurhuizen een goede basis om samen te werken aan inclusieve cultuurparticipatie en inclusief cultuurbeleid. Er is binnen die relatie ruimte voor kritische vragen (van zowel medewerkers binnen de gemeente Utrecht als de wijkcultuurhuizen) over bijvoorbeeld het “moeten voldoen aan top-down en gestandaardiseerde quota's” die niet of nauwelijks aansluiten op de werkwijze van wijkcultuurhuizen.
- Wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht kunnen de ontwerpdimensies 2.0 als uitgangspunt gebruiken voor aansluiting van organisatie en beleid op initiatieven zoals culture commons. Medewerkers van de gemeente en wijkcultuurhuizen (h)erkennen dat daarvoor een verschuiving naar perspectief 2 (afbeelding 2) van belang is, maar dat de tools daarvoor (deels) ontbreken. Daarop aansluitend, lijkt het van belang om voor een professionaliseringsslag (bijvoorbeeld aanscherpen personeelsbeleid, aanpassen functieprofielen, deskundigheidsbevordering, scholing, et cetera) als wijkcultuurhuizen en gemeente Utrecht samen, in een interactief beleidsvormingsproces, op te treden. Cultuurbeleid voor inclusieve cultuurparticipatie vraagt immers om een transparant interactief beleidsproces, waarin de betrokkenen meegenomen worden in de (afspraken over) besluitvorming. Het uitgangspunt van beleidsvorming verschuift daarbij van 'sturen op controle' naar 'sturen op basis van vertrouwen'. Dit vraagt om een andere manier van toetsen van het cultuurbeleid waarin de volgende uitgangspunten richting kunnen geven:
 - gemeente Utrecht en wijkcultuurhuizen faciliteren en initiëren en stellen vooraf geen concrete uitkomsten en resultaten vast;
 - belangrijk uitgangspunt voor het organiseren en faciliteren van inclusieve cultuurparticipatie en inclusief cultuurbeleid is de *gelijkwaardige relatie* waarin oog is voor de persoon en de verschillen tussen betrokkenen. Vertrouwen is de basis voor die relatie. Transparantie in de totstandkoming van (interactief) cultuurbeleid, bijvoorbeeld de besluitvormingsprocedures, is daarin van belang;
 - werk proces- en niet outputgericht. Dat betekent: verantwoording vindt vooraf en achteraf plaats op basis van heldere afspraken over het werkproces (gebruikmakend van ontwerpdimensies 2.0);
 - inclusief cultuurbeleid is niet van bovenaf en top-down opgelegd, maar ontstaat vanuit een voortdurend inclusieve participatief proces en gaat dus in principe niet vooraf aan (door wijkcultuurhuizen gefaciliteerde) inclusieve artistieke processen;
 - inclusief cultuurbeleid kenmerkt zich niet als een lineair proces, maar is meer een iteratief en cyclisch proces.
- Inclusief en interactieve beleidsvorming is geen gemakkelijke opgave omdat strategisch, concurrerend gedrag op de loer ligt. Er kan een 'lobbycultuur' ontstaan met het risico dat betrokkenen/partners worden buitengesloten.

- Inclusief samenwerken vraagt om interdisciplinair, domeinoverstijgend samenwerken. Voor wijkcultuurhuizen is het vertrekpunt steeds kunst en cultuur, maar samenwerking met andere domeinen zoals zorg, welzijn en educatie is noodzakelijk om mensen met verschillende achtergronden en kwaliteiten met elkaar via cultuurparticipatie in contact te brengen.
- Domeinoverstijgend werken komt niet makkelijk tot stand, omdat het op alle niveaus en domeinen om professionalisering en mogelijk zelfs om een aanscherping van het personeelsbeleid, het aanpassen van functieprofielen, deskundigheidsbevordering en/of scholing vraagt. Beginnend bij de gemeente en wijkcultuurhuizen vraagt inclusief samenwerken aan inclusieve cultuurparticipatie om professionals die:
 - o zorgen dat betrokkenen met elkaar om tafel gaan zitten en interdisciplinair, met een nieuwsgierige en geïnteresseerde houding willen werken aan (complexe) maatschappelijke opgaven;
 - o de tijd kunnen en willen nemen en ruimte faciliteren voor experimenteren, vanuit de gedachte dat inclusieve cultuurparticipatie gaat over het zoeken naar nieuwe betekenissen en omgangsvormen;
 - o willen samenwerken zonder dat de uitkomst bekend is en van tevoren is bepaald;
 - o invloeden van buitenaf toelaten, en;
 - o zijn of haar netwerk openstelt voor anderen.

5.2 Aanbevelingen

In fase 2 van het onderzoek is de designfase 'what wows' doorlopen. De laatste fase 3 staat in het teken van 'what works', de evaluatiefase. Daarbij past het om met een onderzoekende houding het complexe proces van inclusieve cultuurparticipatie te evalueren en zo nodig stappen te zetten om toekomstgericht te professionaliseren.

Het onderzoek van fase 2 levert de volgende aanbevelingen op:

- Trek als wijkcultuurhuizen en gemeente Utrecht gezamenlijk op in het (beleidsmatig) werken met de ontwerpdimensies 2.0 en ga na wat intern aan professionalisering nodig is om hiermee te werken.
- Neem de tijd om onderzoekend, in samenhang tussen uitvoering, organisatie en beleidsvorming, samen stappen te kunnen maken in de professionalisering van het faciliteren van culture commons en inclusieve cultuurparticipatie.
- Zoek in een interactief beleidsvormingsproces (met o.a. medewerkers van gemeente Utrecht van verschillende beleidsgebieden, fondsen, wijkcultuurhuizen en deelnemers/commoners) antwoorden op de vragen die in Living Lab-groot naar voren zijn gekomen (zie 4.2.3) Probeer op die manier tot een (beleidsmatig) professionaliseringsplan te komen ten behoeve van een duurzame voortzetting van een gemeenschappelijke aanpak van de wijkcultuurhuizen.
- Spiegel wijkcultuurhuizen aan (soortgelijke) culturele organisaties in een stedelijke en interstedelijke context om de mogelijk bijzondere positie en werkwijze van wijkcultuurhuizen nadruk te geven;
- Onderzoek de mogelijkheid om wijkcultuurhuizen in de basisinfrastructuur (BIS) op te nemen.

5.3 Volgende onderzoeksfase

In 2021 staat fase 3 van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* gepland. In deze laatste fase zal in de eerste plaats evaluatief onderzoek worden gedaan naar de conclusies en resultaten van fase 1 en 2. Ten tweede wordt onderzocht hoe een duurzame voortzetting van de gemeenschappelijke aanpak en de beleidsmatige positionering van wijkcultuurhuizen in een inclusieve stad Utrecht gerealiseerd kan worden. Fase 3 richt zich op een heldere omschrijving en positionering van wijkcultuurhuizen in stad Utrecht en regio. Daarvoor is een (professionaliserings)plan (bijvoorbeeld op het gebied van HR-strategie, eventueel aanpassen functieprofielen, deskundigheidsbevordering en/of aanbieden scholingstrajecten) voor voortzetting van een gemeenschappelijke aanpak van de wijkcultuurhuizen een belangrijke basis. De gemeenschappelijke aanpak van wijkcultuurhuizen zal tevens gedeeld worden met andere culturele instellingen in stad Utrecht en cultuurhuizen in de provincie om ook op die manier de positie en waarde van wijkcultuurhuizen inzichtelijk te maken.

De onderzoeksvragen van **fase 3** zijn:

Welke veranderingen hebben de inzichten uit fase 1 en 2 van het onderzoek opgeleverd en welke veranderingen zijn nog van belang voor een heldere positionering, een gemeenschappelijk aanpak en professionalisering van wijkcultuurhuizen ter bevordering van inclusieve cultuurparticipatie in stad Utrecht? Welke (beleidsmatige) ontwerpdimensies, na evaluatie van fase 1 en 2, zijn van belang voor een samenhangend beleidskader rondom wijkcultuurhuizen?

Parallel aan dit onderzoek vinden bij het lectoraat PSO vanaf 2020 nog twee verwante onderzoeken plaats die dit meerjarig traject in Utrecht ten goede kunnen komen:

- een promotieonderzoek van de hoofdonderzoeker naar de relatie tussen ‘culturele commons’ en wijkcultuurhuizen voor een inclusieve samenleving. Dit betreft een samenwerking van het lectoraat PSO met de Universiteit Antwerpen, daarvan de promotoren prof. dr. Gert Verschraegen en prof. dr. Pascal Gielen. Begeleidend lector en copromotor: dr. Nico de Vos. Zie voor meer informatie promotoren:

<https://www.uantwerpen.be/nl/personeel/gert-verschraegen/>

<https://www.uantwerpen.be/nl/personeel/pascal-gielen/>;

- een door het landelijke Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA gesubsidieerd, tweejarig onderzoek naar het werken in stadslabs als zodanig. Dit gebeurt in een structurele samenwerking met lectoraten uit andere grote steden als onderdeel van het Platform Stad en Wijk (<https://platformstadenwijk.nl/>)

Literatuurlijst

Bollier, D., & Helfrich, S. (2019). *Free, fair and alive: the insurgent power of the commons*. Gabriola Island: New Society Publishers.

De Vrijer, S., & Matena, J. (red.) (2019). *Code Diversiteit & Inclusie*. Geraadpleegd op 27 november 2020, van https://assets.codedi.nl/app/uploads/2019/11/Code-Diversiteit-Inclusie_DEF1.pdf

Gemeente Utrecht (2019). *Kunst kleurt de stad. Cultuurnota 2021-2024*. Geraadpleegd op 18 juli 2020, van <https://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/wonen-en-leven/vrije-tijd/kunst-en-cultuur/cultuurnota-2021-2024/2019-06-Cultuurnota-2021-2024.pdf>

Gielen, P. (2020). Een gemeenschap van rammelende cohesie. Enkele aantekeningen bij sociale cohesie, cultuur, identiteit en democratie. *Boekman* 123, 12-15.

Gielen, P. (2020). *Laten we proberen onze fundamentele ambiguïteit te aanvaarden. Over de kwestie 'identiteitspolitiek'*. Geraadpleegd op 9 oktober 2020, van <https://www.dewitteraaf.be/artikel/detail/nl/4777>

Helleman, G., Majoor, S., Smit, V., & Walraven, G. (red.) (2019). *Plekken van Hoop en verandering. Samenwerkingsverbanden die lokaal verschil maken*. Utrecht: Eburon.

Le Roy, F. & Vandeputte, K. (2008). Politiek en esthetiek bij Rancière: een annotatie bij het melancholische project van Lyotard. *ESTHETICA (AMSTERDAM. ONLINE)*, 1-13.

Maas, T., van den Broek, J., & Deuten, J. (2017). *Living labs in Nederland: van open testfaciliteit tot levend lab*. Geraadpleegd op 10 december 2020, van <https://www.rathenau.nl/sites/default/files/Living%20labs%20in%20Nederland.pdf>

Otte, H., & Gielen, P. (2020). Commoning art as political companion. On the issue of participatory democracy. In E. Negrier, & F. Dupin-Meynard, *Cultural Policies in Europe: A Participatory Turn?* Toulouse: Edition de l'Attribut.

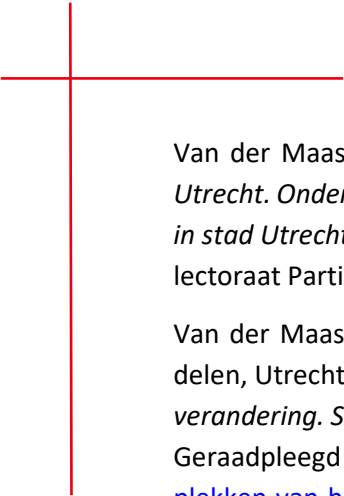
Rancière, J. (2007). *Het esthetisch denken*. Amsterdam: Valiz.

Rancière, J. (2020). *Dissensus. On politics and aesthetics*. Londen: Bloomsbury Academic.

Sinek, S. (2009). *Start with why: how great leaders inspire everyone to take action*. New York: Penguin Group.

Trienekens, S. (2020). *Participatieve kunst. Gewoon Kunst in moeilijke omstandigheden*. Rotterdam: V2_Publishing.

Van der Maas, A. (2020). *Niet oplappen maar herontdekken*. Geraadpleegd via: <https://www.residentiesinutrecht.nl/residentie/residenties-komt-met-reflecties/>

Van der Maas, A., Hamers, A., Bouma, D., & De Vos, N. (2019). *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht. Onderzoek naar de bijdrage van wijkcultuurhuizen ter bevordering van cultuurparticipatie in stad Utrecht – Eindrapportage*. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum Sociale Innovatie, lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling.

Van der Maas, A., Hamers, A., & De Vos, N. (2019). Ouder worden is een kunst. De Kunst van delen, Utrecht. In G. Helleman, S. Majoor, V. Smit & G. Walraven (Reds.), *Plekken van Hoop en verandering. Samenwerkingsverbanden die lokaal verschil maken* (pp. 51-57). Utrecht: Eburon. Geraadpleegd op 27 november 2020, van <https://platformstadenwijk.nl/2019/09/06/boek-plekken-van-hoop-en-verandering/>

Afbeeldingenlijst

Afbeelding 1: fase 2 onderzoekstraject Cultuur voor iedereen in stad Utrecht

Afbeelding 2: Helleman, Majoor, Smit & Walraven, 2019, p. 20

Afbeelding 3: methoden per deelvraag

Afbeelding 4: Golden Circle. Uit: Sinek, S. (2009). Start with why: how great leaders inspire everyone to take action. New York: Penguin Group.

Afbeelding 5: schematisch overzicht Living Lab-klein en Living Lab-groot

Afbeelding 6: samenhang concept cultuurbeleid en deelconcepten

Afbeelding 7: het ontwerpproces wijkcultuurhuizen Utrecht voor inclusieve cultuurparticipatie

Bijlagen

Bijlage 1. Vragenlijst interviews

Introductie

- Wie ben je?
- Bij welk sociaalartistiek project ben je betrokken?
 - Kun je iets vertellen over dit project?
 - Hoe werkt het project op dit moment?
 - Wat is jouw rol binnen dit project?

Ontwerpdimensies

Nog een keer uitleggen wat de ontwerpdimensies zijn en waar ze voor dienen.

We lopen de 8 ontwerpdimensies langs. Neem het project in gedachten waar je nu bij betrokken bent.

1. In het ontwerpproces wordt bij de aanvang vastgesteld met wie het ontwerpproces wordt vormgegeven.

Hulpvragen: Wie doen er wel/niet mee? Met welke reden? Wie bepaalt dat? Kan de samenstelling tussentijds veranderen?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

2. Maak afspraken die aansluiten bij sociaalartistieke behoeften en maatschappelijke omstandigheden.

Hulpvragen: Wat zijn de sociaal artistieke behoeften? Wie is je publiek? Wat wil je delen met elkaar en je publiek? Zijn hierover afspraken gemaakt?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

3. Borg dat iedereen die beïnvloed wordt door het ontwerpproces in staat wordt gesteld om het ontwerpproces bij te stellen.

Hulpvragen: Staan er regels en de loop van het proces vast? Op welke manier zijn deze geborgd?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

4. Zorg ervoor dat het recht van de deelnemers om afspraken te maken over het ontwerpproces door betrokkenen buiten de gemeenschap gerespecteerd wordt.

Hulpvragen: Met welke externe partijen heb je te maken? Respecteren deze partijen het proces? Klopt het juridisch? Is het gecommuniceerd?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

5. Deelnemers stellen samen vast wie wat wanneer in het ontwerpproces doet en er is een systeem ontwikkeld om dit te bewaken.

Hulpvragen: Is er een draaiboek of planning gemaakt? Waar worden besluiten genomen? Waarover maak je afspraken?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

6. Bij iedere deelnemer is bekend wat de consequenties zijn van het niet houden aan de gezamenlijk opgestelde afspraken.

Hulpvragen: Op welke manier zijn regels en afspraken geborgd? Wat is de procedure als iemand zich niet aan de afspraken houdt?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

7. Iedere deelnemer moet gelijkwaardige toegang hebben tot middelen om conflicten (binnen de gemeenschap) op te lossen.

Hulpvragen: Welke procedure wordt er gehanteerd bij conflicten? Hoe wordt gelijkwaardigheid daarbij geborgd?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

8. Zorg ervoor dat iedereen van de gemeenschap zich verantwoordelijk voelt voor de gedeelde middelen en het ontwerpproces.

Hulpvragen: Wat zijn je fysieke en immateriële middelen? Welke middelen delen jullie? Heeft iedereen toegang tot die middelen?

- Doen jullie dit nu?
- Denk je dat deze ontwerpdimensie bij kan dragen aan jullie werkproces?

Ontwerpdimensies op volgorde leggen

- Ontwerpdimensies neerleggen op volgorde van werkbaarheid: Wat werkt?
 - Werkt niet, werkt een beetje, werkt goed
 - Welke ontwerpdimensie zou volgens jou toegevoegd moeten worden?
 - Welke zou je willen herformuleren/anders verwoorden?

Slotvraag

- Kan het werken met deze ontwerpdimensies een bijdrage leveren aan de professionalisering van jouw sociaalartistieke project?
- Wat verwacht je dan van de professional? OF Wat vraagt dat van jou als professional?

Slotvraag 2 (indien haalbaar bij geïnterviewde)

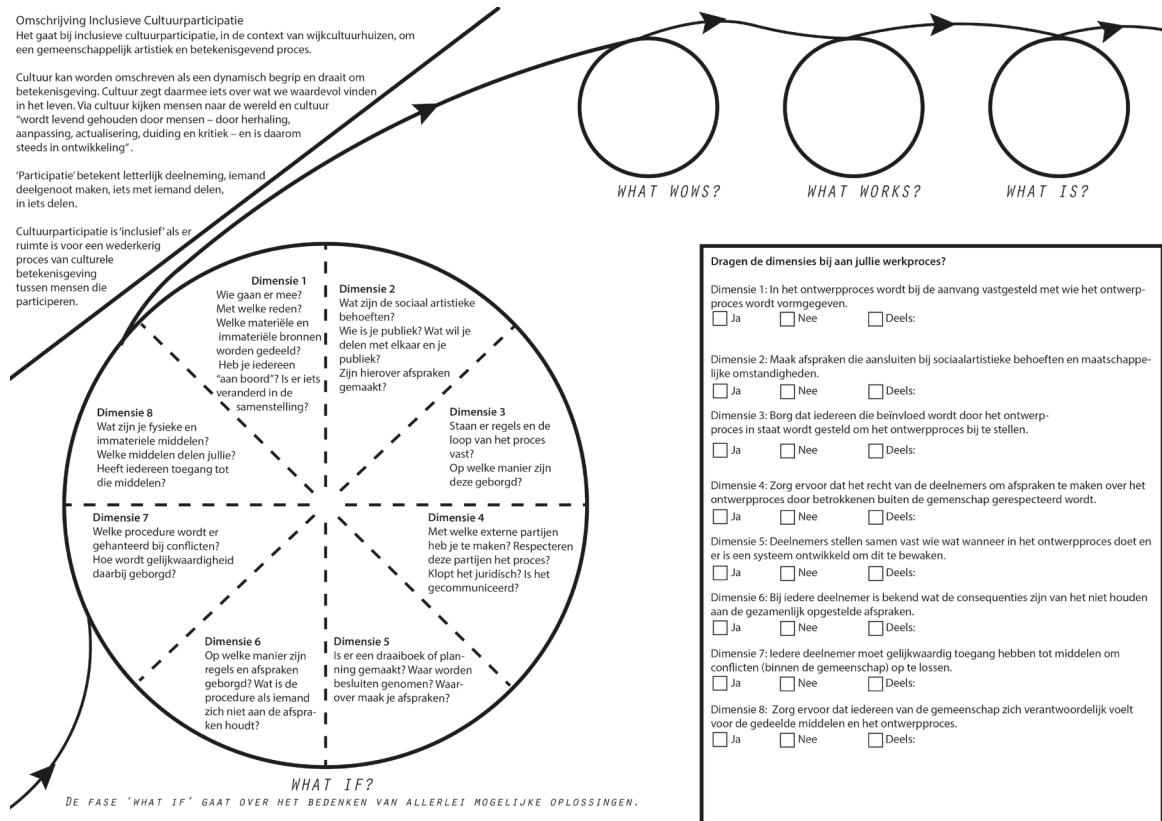
- En als het werken met deze ontwerpdimensies een bijdrage levert aan de professionalisering van jouw sociaalartistieke project, wat betekent dat dan voor de organisatie van wijkcultuurhuizen?

Bijlage 2. Materialen koffer en werkblad

Materialen koffer:

- Werkblad
- Lucifersdoosjes
- Houten blokjes (diverse vormen)
- Papier los wit en zwart
- Viltjes 6-hoekig (eiland)
- Losse rondjes (extra eilanden)
- Stiften

Voorbeeld werkblad (Fase *What if*)

Bijlage 3. Vragenlijst aanvullende interviews

Om het interview te beginnen zou ik graag willen vragen om jezelf voor te stellen.

- *Welke opleiding(en) heeft u gedaan?*
 - *Kun je wat je daar geleerd hebt inzetten in u huidige werkzaamheden?*
- *Wat is je huidige functie?*
 - *Hoe lang werk je binnen deze functie?*
- *Werk je in een team?*
 - *Hoe groot is het team?*
 - *Heb je een specifieke taak binnen het team?*
 - *Ben je leidinggevende?*
- *Heb je nog nevenfuncties?*
- *Op welke manier ben je verbonden aan de stad Utrecht?*
 - *Woon je er (of zou je er willen wonen)?*
 - *Hoe lang?*
 - *In welke wijk?*
 - *Als je Utrecht in één zin zou moeten omschrijven?*

In het kader van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht*, spreken we vandaag over inclusieve cultuurparticipatie. Welke gedachten komen als eerste bij je op bij het begrip 'inclusieve cultuurparticipatie'?

- *Zijn die gedachtes positief of negatief?*
- *Kan je een eigen positieve ervaring noemen bij jouw gedachtes over inclusieve cultuurparticipatie?*
- *(Of) kan je een eigen negatieve ervaring noemen bij jouw gedachtes over inclusieve cultuurparticipatie?*

Utrecht wil graag een inclusieve stad zijn waarin iedereen kan en mag deelnemen aan kunst en cultuur. Wat is voor jou het belang van inclusieve cultuurparticipatie?

- *Op welke manier wil jij graag bijdragen aan inclusieve cultuurparticipatie?*
 - *Met wie werk je daarin graag samen?*
 - *Met wie zou je daar graag meer samen willen werken?*
 - *Met wie zou je van jezelf meer moeten samenwerken?*
- *Welke stappen heb je al ondernomen om inclusieve cultuurparticipatie te bevorderen?*
 - *Gingen die stappen moeilijk of makkelijk?*
 - *Kan je omschrijven wat bevorderende factoren zijn?*
 - *Wat zijn juist remmende factoren?*
- *Welke stappen zou je nog willen ondernemen (om inclusieve cultuurparticipatie te bevorderen)?*
 - *Wat is er voor nodig om die stappen succesvol te doorlopen?*

Resultaat van fase 1 van het onderzoek *Cultuur voor iedereen in stad Utrecht* is dat wijkcultuurhuizen en de gemeente in de relatie met 'culture commons' een faciliterende rol kunnen hebben. Een 'culture common' wordt in onze rapportage omschreven als een collectief waarin de deelnemers gelijkwaardige relaties aangaan en naast economische bronnen een culturele praktijk delen om solidariteit en directe democratie in de samenleving te realiseren (Dockx & Gielen, 2018, p. 55; Van der Maas, Hamers, Bouma & De Vos, 2019). In dit deel van het interview gaan we dieper in op de relatie tussen dergelijke commons, wijkcultuurhuizen en de gemeente.

- *Voordat we dieper ingaan op de genoemde relatie, ben je zelf actief of actief geweest in een cultureel initiatief, zoals bijvoorbeeld een koor, een toneelgroep of dansgezelschap?*
 - *Kan je aangeven wat je motiveert(de) om daaraan deel te nemen?*
 - *Kan je iets meer vertellen over de samenstelling van de groep?*
 - *Hoe komen besluiten in die groep tot stand (bijvoorbeeld over repertoirekeuze, financiële keuzes of organisatorische kwesties)?*
 - *Heb je het idee dat het initiatief een inclusief collectief is?*
 - *Waarom ben je gestopt / wanneer zou je stoppen?*
- *Als je zelf een collectief zou beginnen, wat vind je dan belangrijk bij de oprichting van een cultureel initiatief?*

In de literatuur worden in relatie tot het begrip '(culture) common' thema's belangrijk gevonden zoals 'van onderop', 'horizontale organisatie', 'organische aanpak', 'procesgerichte aansturing', 'vraaggerichte aanpak', 'uitproberen en improviseren', de 'faciliterende overheid' aan bod. Wat roepen dergelijke thema's bij jou op?

- *Komen deze thema's aan de orde op je werk?*
- *Hoe wordt er op je werk over gesproken?*
- *Zijn er op je werk discussies gaande over een nieuwe vorm van aansturing om burgerinitiatieven (commons) de ruimte te geven?*
 - *Welke positie neem jij in, tijdens dergelijk discussies?*

Vind je dat jouw organisatie anders moet gaan 'sturen' om aan (inclusieve) culture commons de ruimte te geven?

- *Zo ja, wat moet er gebeuren om een ander manier van aansturing mogelijk te maken?*
 - *Wat zijn bevorderende factoren*
 - *Wat zijn belemmerende factoren?*

Er is kritiek op het neoliberale beleid van de afgelopen decennia. Overheid en culturele instellingen zijn doorgeschoten in marktdenken, standaardisatie, efficiency en winst-maximalisatie.

- *Herken je die kritiek, dus dat er te veel top-down, marktconform gestuurd wordt en, daarmee samenhangend, te bureaucratisch en instrumenteel beleid wordt gemaakt waardoor (inclusieve) burgerinitiatieven van onderop gedoemd zijn te mislukken?*
 - *Wat vind je van die kritiek?*
 - *Welke positie neem jij in en hoe handel je daarin?*
 - *Zou je verandering willen zien?*
 - *Als je zou fantaseren, hoe zou de toekomst er voor de culturele sector uit moeten zien?*

Het onderzoek Cultuur voor iedereen in stad Utrecht fase 2 richt zich op de relatie tussen culture commons en de wijkcultuurhuizen, maar ook - in het licht van een inclusieve stad Utrecht - op de relatie tussen de wijkcultuurhuizen en de gemeente Utrecht. Ik zou graag wat vragen willen stellen over de laatstgenoemde relatie. Hoe zou je die relatie omschrijven?

- *Is die relatie, denk je, veranderd de afgelopen jaren?*
- *Welke spanningsvelden kan je benoemen in de relatie tussen gemeente en wijkcultuurhuizen?*
- *Hoe zou de relatie kunnen verbeteren?*
 - *Hoe zou je dat kunnen aanpakken?*
 - *Welke stappen zouden daarin genomen moeten worden?*
- *Als jij het bij de gemeente/bij het wijkcultuurhuis voor het zeggen had, wat zou je als eerste veranderen?*

Zijn we nog iets belangrijks vergeten dat we nog niet besproken hebben? Ik heb heel wat aan je kunnen vragen; is er na dit gesprek nog iets wat je zelf zou willen toevoegen of vertellen? Dat kan alles zijn wat in je opkomt.